

KÖZLEMÉNYEK

(Keserű Bálintnak)

Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat-magyarországi kapcsolataihoz az 1620-as években. Az alább közölt levelek, melyek jelenleg a tübingeni egyetem levéltárában találhatóak, ¹ egy érdekes per kapcsán kerültek elő. A per ² 1622-ben folyt Eberhard Wild nyomdász és könyvkereskedő ellen, melynek során az egyetemi hatóságok lefoglalták a Wild üzletében levő ingóságokat, köztük a már kiadott és kiadásra váró példányokat, üzleti könyveit és a levelezését. Vajon mi történhetett? Wild 1619-ben kezdte el működtetni a nyomdáját Tübingenben, s három évvel később már összeírás készült a könyveiről a nyomozás során. Az ügyet egy, a strassburgi egyetemről a tübingeni teológiai karra érkezett feljelentés indította el, melyben az ottani hatóságok panaszt tesznek amiatt, hogy Tübingenből szektás könyvek szivárognak be oda. Rövid vizsgálat után a nyomok Wildhez és a nyomdájához vezettek. A nyomozást két, a lutheránus orthodoxiához számító teológiai professzor tartotta kézben, Lukas Osiander és Theodor Thumm. ³ Az egyetemen szigorúan szabályozták az olvasnivalók körét. Az egyetemi statutumban külön szakasz foglalkozott a nyomdászokkal és könyvkereskedőkkel. A rendeletek eredete még a 16. század utolsó negyedében kereshető, amikor a teológiai karnak a kálvinizmussal kellett felvennie a harcot. Egy-egy frankfurti könyvvásár után végigkutatták a könyvkereskedéseket, eretnek művek után nyomozva. A hallgatónak pedig vásárlás előtt be kellett mutatniuk minden könyvet az illető professzornak. ⁴ Ezek alapján sorra folytak a kihallgatások, s egyre több adat kerül elő arról, hogy kik tartoztak Wild vásárlóköréhez. ⁵ A helyzet egyre kínosabb lett, hiszen nem is kevesen éppen az egyetem tanárai és hallgatói voltak azok, akik nemcsak tiltott könyveket vásároltak, hanem ők látták el a nyomdászt kéziratokkal,

¹ A két levél jelzete: Universitätsarchiv Tübingen 8/1, 39, Stück 15. és 16.

² A per történetéről sokan írtak már, de részletes, a dokumentumokat is magába foglaló tanulmány még nem jelent meg. L. Ulrich BUBENHEIMER: *Von Heterodoxie zur Kryptoheterodoxie. Die nachreformatorische Ketzerbekämpfung im Herzogtum Württemberg und ihre Wirkung im Spiegel des Prozesses gegen Eberhard Wild im Jahre 1622/23.* in: *Die Stiftskirche in Herrenberg 1293–1993.* kiad. Roman JANSSEN és Harald MÜLLER-BAUR. Herrenberg, 1993. 307–341. Ugyanitt részletes bibliográfia is található az eddigi megjelent Wild-irodalomról. (A továbbiakban BUBENHEIMER.)

³ Ők ketten heves vitákat is megjelentettek, nyilvánvalóan a nyomdai botrányral összefüggésben: Theodor THUMM, *Impietas Wigeliana.* Tübingen, Johann Alexander Cellius, 1622; Lukas OSIANDER, *Theologisches Bedencken/ Vnd Christliche Treuhertzige Erinnerunggenandes Wahres Christentumb/ ... anzusehen vnd zuachten seye.* Tübingen, 1624.

⁴ Hans WIDMANN: *Tübingen als Verlagsstadt.* Tübingen, 1971. 91.

⁵ A legújabban megjelent Wild-üggyel foglalkozó tanulmány Wild vásárlóinak a szociális rétegzettségét vizsgálja, s arra a kérdésre irányítja a figyelmet, hogy milyen körből kerülnek ki a heterodox érdeklődésűek. L. Dieter FAUTH: *Verbotene Bildung in Tübingen zur Zeit der Hochorthodoxie. Eine sozialgeschichtliche Studie zum Zensurfall des Buchhändlers und Druckers Eberhard Wild (1622/23).* in: *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 53. (1994) 125–141.

írták az előszókat vagy irányították titokban a kiadást. A legnevesebb köztük Christoph Besold, a jogi kar dékánja volt, aki azonban tekintélyénél fogva védeltséget élvezett a württembergi hercegi udvarnál, s így nem került nagyobb bajba. Wildnek még a házkutatás előtt sikerült elmenekülnie, előbb Stuttgartba, majd Rottenburgba, közben figyelmeztette néhány barátját a fönnforgó veszélyre. Végül két idézés után mégis megjelent az egyetemi hatóságok előtt 1622. április 12-én. Rögtön letartóztatták, majd a kihallgatások után a következő ítéletet hozták: a könyvek elkobzása, 200 gulden büntetés, a nyomda és üzlet bezárása, valamint 14 napi börtön. Emellett kikötötték, hogy vagyoneklobzás terhe mellett nem követhet el újabb ilyen „bünteteket”.

Kik voltak azok a szerzők, s milyen eretnek könyvekről lehetett szó, melyek ilyen büntetést vontak maguk után? Az egyik első jelentés szerint, melyet az egyetem a konzisztóriumnak küldött 1622. március 24-én, Wild „nemcsak nagyszámú más helyen nyomtatott schwenckfeldianus és weigeliánus könyvet tartott rejtkehelyen, hanem maga is adott ki ilyeneket a saját nyomdájában, s mely művek zsúfolva vannak az igaz vallástól – az Ágostai Hitvallástól – messze eltérő tévedésekkel.”⁶ Ulrich Bubenheimer⁷ tíz csoportot különít el a kb. 300 címet felsoroló peranyagban. Csak a legfontosabbakat megemlítve, a legnagyobb részt, mintegy 40%-ot, Caspar Schwenckfeld és követőinek az írásai teszik ki (Sebastian Franck, Johannes Bunderlin). Egy további misztikus–spiritualista hagyományt Valentin Weigel írásai reprezentálnak. Ide sorolja a szerző még Theophrastus Paracelsust is. A harmadik helyen Johann Arndt áll. Őt a német misztika olyan szerzői követik, mint Johannes Tauler, Pseudo-Tauler, Eckhardt mester. Nem maradtak ki a katolikus irodalom képviselői (Diego de Estello, Luis de Granada), az ún. apokaliptikus és prognosztikus irodalom, s a rózsakeresztes iratok sem.

A könyveket nemcsak Tübingenben terjesztették Wild és megbízói, hanem a periratokban adatok vannak arra, hogy német területeken (Frankfurt am Main, Augsburg, Nürnberg, Rostock) kívüli vidékekre is juttattak belőlük: Alsó- és Felső-Ausztriába és Magyarországra.

A köztölt két levél éppen ebből a szempontból fontos számunkra. Eberhard Wildhöz címeződtek tíz hónappal a per megindulása előtt. Az első levél szerzője Theodor Ömich lelkész, aki Wild egyik nővérét vette feleségül. Ömich a szászországi Zölligből származott. 1617. május 24-én Csepregen avatták fel, majd több, Sopron környéki kis faluban (Csáva, Németkeresztúr, Gálos, Medgyes) teljesített szolgálatot.⁸ 1631-ben Mária mennybemeneteléről írott műve Tübingenben jelent meg. Sógorával, Wilddel, levelezést folytatott, s ez az egy levél, melyet itt közlünk, a per kapcsán maradványként fenn. Ebből arról értesülünk, hogy Wild látja el őt könyvekkel illetve katalógussal, melyből nemcsak ő, hanem mások is rendelnek.

A másik levél írója Erhard Artner. „Nincs még család Sopronban, mely újkori viszonylatban régiségre vetekedhetnék e családdal, és nincs még család Sopronban, mely három évszázadon keresztül úgy virágzott volna és Sopron közelében állandóan és megszokottság nélkül olyan jelentős szerepet játszott volna, mint e család egymás után következő leszármazottai.”⁹ A 15. században telepedtek le Sopronban. A szóban forgó Erhard Artnernek (1582–1649) az anyja korán meghalt, majd az apja újránősült. Miután az apa is meghalt 1590 körül, özvegye Bucher Jánoshoz ment feleségül, aki egészen a polgármesteri székig vitte. „II. Erhardról tudjuk, hogy 1600-ban Tübingában tanult, ahol 20 tallér ösztöndíjat élvezett a várostól. Orvosnak készült, mert egy 1608-ból származó iratban medicinae studiosus-nak mondják, azonban nincs adatunk arra nézve, hogy e tanulmányait befejezte volna. Ellenben tudjuk róla, hogy Haubenreich György városjegyző halála után 1610-ben ő lett a város jegyzője. 1618. március 19. és május 28. között Lackner Kristóf polgármesterrel együtt a pozsonyi országgyűlésen vett részt. Erre az időre esik, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kinevezte a soproni harmincad vámhivatalnál ellenőrnek. Az 1623. évi

⁶ Ulrich BUBENHEIMER: *Christen und wahre Christen. Verwehrte Spuren nebenkirchlicher Frömmigkeit in Herrenberg zwischen Reformation und Pietismus.* in: Die Stiftskirche in Herrenberg 1293–1993, kiad. Roman JANSSEN és Harald MÜLLER-BAUR. Herrenberg, 1993. 105. (A továbbiakban BUBENHEIMER Christen.)

⁷ BUBENHEIMER 334–336.

⁸ PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története.* Sopron, 1924. 20.

⁹ HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II.* Bp. 1982. 30. (A továbbiakban HÁZI.)

tisztújításkor megválasztották belső tanácsosnak. Ettől kezdve 67 éves korában – 1649-ben – bekövetkezett haláláig testvérével Wolfganggal együtt, Lackner Kristóf polgármester mellett ők voltak Sopron legjelentősebb polgárai. Felváltva viselték a polgármesteri és a városbírói tisztséget, vagyis Sopron sorsának alakulásáért elsősorban ők voltak felelősek.¹⁰ Erhard Artnernek három disputációja is napvilágot látott Tübingenben.¹¹ Egyébként Wolfgang legidősebb fia – Wilhelm – a második (Lackner után) Sopronban, aki jogi doktori címet szerez, s az ő disszertációja is Tübingenben jelenik meg 1624-ben.¹² Artner, mint leveléből kiderül, még Tübingenben ismerte meg Wildet néhány évvel 1621 előtt.

Feltétlenül meg kell említenünk még egy nevet a levelekhez kapcsolódóan: Lackner Kristófét. Ő 1604-ben alapította a Nemes Tudósok Társaságát¹³ Sopronban, melynek minden tanult ember illetve nemes tagja lehetett. A belépőktől egy-egy könyvet kértek, hogy növeljék a társaság könyvtárát, de a könyvtár a tagok hagyatékából is gyarapodott. 1626-ban éppen Erhard Artnert bízták meg a könyvek rendbehozatalával, és a katalógus elkészítésével.¹⁴ Fontos adalék lehet a tübingeni kapcsolatokhoz az a tény, hogy Lackner Kristóf két műve is a Wild-nyomdában jelent meg 1625-ben,¹⁵ s az aforizmagyűjteményének a sajtó alá rendezője nem más volt, mint Christoph Besold. Lackner Kristóf leveleskönyvében több levél maradt fenn az 1620-as évekből, melyek Besoldhoz és Wildhez íródtak, s még kiadásra várnak.¹⁶

Mindenképpen nagyon izgalmas tény, hogy az Eberhard Wild által nyomtatott illetve terjesztett művekből Magyarországra is jutottak példányok, s hogy az itteni (soproni) szellemi közösség érdeklődést mutatott a korabeli szerzők által szektásnak és rajongónak bélyegzett irodalom iránt. Pedig nem volt könnyű ide eljuttatni ezeket a könyveket, hiszen ki kellett játszani egyrészt a lutheránus orthodoxia, másrészt az egyre szigorúbbá váló katolikus császári ellenőrzés éberségét.¹⁷ Ömich és Artner neve is megtalálható Wildnek abban az üzleti könyvében, melyben a nyomdász a vásárlóit és az általuk megrendelt könyveket tünteti fel.¹⁸ A levelek irányították arra a figyelmet, hogy meg kellene vizsgálni közelebről, vajon mennyire követhetők nyomon az említett szerzők és műveik a 17. századi nyugat-magyarországi

¹⁰ HÁZI 35.

¹¹ RMK III. 5712. *De cura sive curatione*. Tübingen, 1605. – *De testamentis ordinandis*. Tübingen, 1605. – *De bonorum possessionibus*. Tübingen, 1605.

¹² RMK III. 1366. Artner (Guilielmus). *Dissertatio Politico-Juridica De Regno Hvgariae, eiusque Jure: Quam Deo Ter. Opt. Max. Adivvante, Praesidente Nobilissimo & Clarissimo IC. Dn. CHRISTOPHORO BESOLDO, Inclytæ Universitatis Tvbingensis Antecessore celeberrimo, & p. t. Rectore Magnifico, Patrono & Preceptore Suo, aeterna summi honoris observantia prosequendo: In Auditorio Jurisconsultorum Ad diem . . . Julij. Publice excutiendam et ventilandam Proponit GUILIELMUS ARTNER Oedenburgensis. Tvbingae, Typis exscribat Theodorivs Werlin, Anno 1624.*

¹³ Valószínűleg Ömich is kapcsolatban állt a társasággal, mert rá hagyta a szőlőjét. L. KOVÁCS József László: *Lackner Kristóf és kora (1571–1631)*. Sopron, 1972. 48. (A továbbiakban KOVÁCS.)

¹⁴ KOVÁCS 49–51.

¹⁵ 1. RMK III. 1389. Lackner (Christophorus). *Galea Martis, hoc est Bona Militia pro Publica salute epitomice A CHRISTOPHORO LACKNERO, J. U. D. & Com. Pal. conscripta*. Tubingae, Typis Eberhardi Wildii. Anno M. DC. XXV. 8r. 2. RMK III. 1390. Lackner (Christophoro). *Aphorismi Politici Pro Principe, Republica, Pace, Bello, Oeconomia. Et Bonis moribus, Ex Horologio Principum, In Decadas distributi, Authore CHRISTOPHORO LACKNERO, J. U. D. & Com. Pal. conscripta*. Tubingae, Typis Eberhardi Wildii. Anno M. DC. XXV.

¹⁶ Lackner leveleskönyve a Soproni Evangélikus Egyház Levéltárában található.

¹⁷ Például a tübingeni teológiai kar figyelmeztette az alsó-ausztriai lutheránus rendeket arra, hogy hozzájuk is kerültek ezekből a veszedelmes iratokból, megemlítve Johann Valentin Andreae munkáit is.

¹⁸ Fauth egy cikkében Ömichről és Artnerről is helyes adatokat közöl, amikor a foglalkozásuk szerint besorolja őket, de nemzetiségüket tekintve mindegyiket osztráknak tartja. L. DIETER FAUTH: *Dissidentismus und Familiengeschichte*. in: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 13. (1994) 131. (A továbbiakban FAUTH.)

könyvjegyzékeken.¹⁹ Már a Karner Károly által kiadott két soproni inventárium is sokat ígért, mert Sebastian Franck, Valentin Weigel és Johann Arndt több művel is szerepelnek rajtuk.²⁰ A most megjelent Adattári kötetet,²¹ mely Sopron és környékének könyves kultúráját fogja át a 16–17. században, érdekes ebből a szempontból végignézni. Szerencsére fennmaradt, és így benne található, az Erhard Artner hagyatékáról készült jegyzék. Az 1651-ből származó katalógusban — „Catalogus Librorum der Frau Erhard Artners seel(igen)” — 237 címet találunk, melyek egy evangélikus értelmiségi könyvtárról adnak képet.²² A levelekben említett könyvek szempontjából a következők az érdekes tételek:

63. Predigen Joh(annis) Taulerj 40.²³

172. Confessio Tauleriana 80.

Mindkét mű szerepel a Wild-listán²⁴ is, de Donat szerint ma már nem találhatóak a Wild által kiadott példányok. A korabeli forrásokban történik rájuk utalás, így a peranyagban is említik pl. a Confessiot, egy Theodor Thummtól származó feljegyzésen ez áll: „Kurtze Vertzaichnuß Wigelianischer Irrthumb, ußer seiner Postill, guldinem griff, und vermainter antiquissima Confessione Tauleriana gezogen” (Rövid jegyzéke a weigeliánus tévedéseknek, kivonatolva a Postillából, a Der güldene Griffből és a bizonyos Confessióból).

Valószínűleg a kettő egyike lehet az a traktátus, melyet Artner a levelében megköszön Wildnek („mit vbersendung deß alten fürtrefflichen Theologii Joannis Tauleri see(ligen) Tractat!”), s ez feltehetően azonos azzal, amit Ömich is megkapott („Vor die vberschickte trätetlein sage Ich dem Herrn Schwager grossen danck”).

74. Hauspostill Weigelij 40.²⁵

Ez az Artner által kért és meg is kapott mű, mely Wild listáján is szerepel. Azt is tudjuk, hogy többen megvásárolták Wildtól ezt a könyvet, így Wilhelm Bidembach is, aki jogász és tanácsstag volt a württembergi hercegi udvarnál. Hogy miért volt fontos az ilyesfajta postilla? Erre is egy Wild-vásárló adott választ,

¹⁹ Kifejezetten a korabeli soproni könyveskultúrával foglalkozó disszertáció készült el nemrégiben, mely azonban teljesen figyelmen kívül hagyja az ilyenfajta irodalom jelenlétét a könyvjegyzékeken. Johann Arndtot (akit egyébként pietistának nevez!) említi egyedül a szerző, megállapítva, hogy a protestáns teológusok között az ötödik helyet foglalja el a hagyatéki leltárakban való előfordulása szerint. L. GRÜLL Tibor: *Könyvtárak és olvasmányok a XVI–XVII. századi Sopronban*. Doktori disszertáció, Szeged, 1992.

²⁰ KARNER Károly: *Két soproni polgár könyvtára a 17. század harmadik negyedében* = MKsz 1977. 111–133.

²¹ Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/1. *Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721*. Kiad. GRÜLL Tibor, KEVEHÁZI Katalin, KOVÁCS József László, MONOK István, ÖTVÖS Péter, G. SZENDE Katalin. Szeged, 1994. (A továbbiakban ADATTÁR 18/1.)

²² ADATTÁR 18/1. 170–176.

²³ Két kiadása is ismert ezekből az évekből: 1. *Johannis Thavleri Predigten Auf alle Sonn- vnd Feyertage*. Gedruckt in verlegung Daniels vnd Davids Dubriis vnd Clement Schleichens Buchhändlern in Franckfurt am Main 1621. 2. *Postilla Johannis Tauleri*. Gedruckt zu Hamburg durch Hans Mosen. In Verlegung Michael Herings Anno M. DC. XXI.

²⁴ Sajnos a per forrásait még nem tették közzé, jelenleg több kutatócsoport is dolgozik a kiadásán. Így azt sem lehet pontosan tudni, hogy milyen művek szerepelnek a Wild-jegyzéken, eddig a kb. 300 címből mintegy harmincat próbált Dietrich DONAT azonosítani. L. *Eberhard Wild, ein Drucker mystisch-spiritualistischer Werke zu Beginn des 17. Jahrhunderts*. in: Slawische Barockliteratur I. Kiad. Dimitrij TSCHIZESKIJ München, 1970. 100–105.

²⁵ Valentin WEIGEL: *Kirchen oder Hauspostill*. Neustadt, Johann Knuber (Magdeburg, Johann Francke) 1617.

aki ezt írta 1621-ben: mindenki gyakorolhassa az istentiszteletet ott, ahol akarja, nálam is van ilyen, ahol a gyermekeimnek felolvasok Tauler és Werner Postilláiból.²⁶

81. drey vnterschiedliche Tractatlein Theophrasti 40.²⁷

Theophrastus Paracelsus egy művéről van szó. Mint láttuk, a paracelsicák nagy számban forogtak a Wild által terjesztettek között. Erről is tudnak a korabeli források. Halléban a Franckesche Stiftungen könyvtárában található egy könyv, melyben különféle rózsakeresztes írások vannak összegyűjtve.²⁸ A kolligátum nyocadik tagja a „Gespräch dreyer Personen/ von der wenig Jahren . . . geoffenbarten Fraternitet deß Rosen Creutzes. 1621” (Három személy beszélgetése a néhány évvel ezelőtt kinyilatkozott rózsakeresztes testvériségről), s ebben hárman vitatkoznak a rózsakeresztesek létéről és céljaikról. A könyv végén Tyrosophus (aki feltehetőleg a testvériség tagja) egy katalógust ad át a hitetlenkedő politikusnak, amelyben hasznos könyveket ajánl olvasásra és megtérésre. Az érdekesség az ebben, hogy az általa ajánlottak majd mindegyike szerepel a Wild-jegyzéken is, sőt a szerző még a formátumokat is megjelöli. Itt bukkan föl a Paracelsus-mű is: „Theophrasti Paracelsi drey vnterschiedliche Commentar oder Tractat, etc. 40”.

89. Andere Relation auß den Parnasso Boccalinj 40.²⁹

Trajanus Boccalinus művei szorosan hozzátartoznak a rózsakeresztes mozgalomhoz. A két leghíresebb iratukkal – a Famaval és a Confessioval együtt – mintegy előszóként jelent meg Boccalinus egy röpirata: „Allgemeine Reformation der gantzen Welt” (Az egész világ általános reformációja) 1614-ben. Később ez a röpirat bekerült a fent említett Relatioba is, mely egyébként 200 szatirikus értekezést tartalmaz erkölcsi, politikai és irodalmi kérdésekről, s melynek az első németre fordítója az éppen megemlített Weigel-Postilla vásárló Wilhelm Bidembach.³⁰

Feltétlenül említést érdemel még az Artner-féle jegyzéken nem, de a levelében szereplő két könyv, a *Menippus*³¹ és az *Antimenippus*.³² A *Menippus* t sokan Johann Valentin Andreae legmerészebb művének tartják, egyház- és teológiai kritikája miatt. Andreae kiáll a vallási tolerancia mellett, s kijelenti, hogy minden vallásban található jó emberek. A könyvet a megjelenése után betiltották a hatóságok, s a retorikaprofesszor Caspar Bucer tartott egy nyilvános előadást ellene az egyetemen, melyet hamarosan nyomtatásba is adtak *Antimenippus* címen. Andreae és köre sem hagyta annyiban, s 1618-ban csekély változtatásokkal újra kijött a *Menippus*.³³ Mindkét mű jelen volt Wild listáján is, valószínűleg mire Artner megrendelte, már kimerült a készlet, vagy közbejött a per.

²⁶ BUBENHEIMER Christen 108.

²⁷ *Drey vnderscheydene Tractätlein Philippi Theophrasti Paracelsi ab Hohenheim/ Als 1. Commentatio vber die Epistolam Iudae. 2. Sermones in Antichristum 3. Vber die Wort: Sursum corda. Franckfurt am Mayn bey Lucas Jennis zu finden. Im Jahr 1619.*

²⁸ A könyv jelzete: 61H14.

²⁹ *Relation auß Parnasso. Oder Politische und Moralishe discours, wie dieselbe von allerley welthändeln darinnen ergehen. Erstlich Italianisch beschrieben von Trajano Boccalini h. n. 1617.*

³⁰ *Johann Valentin Andreae 1586–1986. Die Manifeste der Rosenkreuzerbruderschaft. Katalog einer Ausstellung in der Bibliotheca Philosophica Hermetica. kiad. Carlos GILLY. Amsterdam, 1986. 51–53. (A továbbiakban GILLY.)*

³¹ (Johann Valentin Andreae): *Menippus sive dialogorum satyricorum centuria inanitatum nostrativum specvlvm.* In *Grammaticorum gratiam castigatum. Cosmopoli (Strassburg), Lazarus Zetzners Erben, 1618.*

³² Caspar BUCHER: *Antimenippus sive oratio: atrocissimorum et virulentissimorum maledictorum & calumnarium...* Anno S. M. DC. XVII. Tübingen, Johann Alexander CELLIUS, 1617.

³³ GILLY 107–109.

Egyébként a könyvjegyzéken szerepelnek még az okkult irodalom képviselői (Johannes Agricola, Leonhardus Lamnius, Johannes Baptista de Porta), fellelhető a korai kegyességi irodalom nagy alakja Johann Arndt, illetve sok asztronómiával foglalkozó mű is megtalálható, melyek közül nem egy ritkaságnak számított már a korban is.

A mai kutatás azt igyekszik körvonalazni, hogy a hivatalos egyházi formák, a befogadott normák mellett létezett egy másfajta vallásgyakorlat is. Ez külső jegyeiben nem mondott ellent az előbbinek (vagyis a résztvevői ugyanúgy eljárak a templomba például), de titokban vagy a kevésbé ellenőrizhető baráti-családi körbe visszahúzódva kis gyülekezetek működtek, melyek éppen az olyanfajta irodalomra támaszkodtak, melyet Eberhard Wild s persze más nyomdászok is kiadtak. S mert nehezen ellenőrizhetőek vagy titkosak voltak ezek az összejövetelek (konventikulumok), a forrásokban is kevés nyomuk maradt. Az ilyen periratok, levelezések, esetleg a tiltott irodalom előszavaiban található utalások, könyvjegyzékek segítségével lehet pontosabb képet rajzolni erről a „földalatti” világról. A magyar forrásokban igen kevés információ van ilyen jellegű tevékenységre, viszont a külföldön fellelhetők között jónéhány utal magyarországi levelezőpartnerekre, vagy az oda küldött könyvekre. Ezért fontos a fenti könyvjegyzék és a két levél, mert azt mutatják, hogy létezett kapcsolat a korabeli szellemi mozgalmak egyik legjelentősebbikével, mégha ez a szál olyannyira vékony is volt, és nem jelentett közvetlen kapcsolódást a rózsakeresztesekhez.

Természetesen nem szabad és nem is lehet túlértékelni a fenti források jelentőségét, hiszen arról nincs tudomásunk, hogy ilyen kis körök működtek volna a 17. századi Sopronban, viszont bizonyítékok arra, hogy igény létezett egy másfajta vallásosságra, mint amit a korabeli egyház nyújtani tudott.

Dokumentumok

1. Sopron, 1621. július 6.

Theodor Ömich megyesi lelkész Eberhard Wildnek Tübingenbe

Szolgálatait ajánlja. 14 nappal ezelőtt megkapta a levelét, melyben arról értesült, hogy neki és családjának jól megy a sora. Az elmúlt télen 13 hetet töltött Sopronban, mert a háború miatt nem volt biztonság, minthogy Csepreget, mely a magyarok kezén volt, megtámadták és elpusztították. Akik a templomba menekültek, nagyobb részüket lekaszabolták, másik részük bent égett. Hogy a gyülekezeteit ellása, minden vasárnap először Medgyesen, majd Ruszton végzett istentiszteletet. Amikor egyszer nem voltak kíséretében a Ruszton székelő szász lovagok, akkor a soproni magyarok kirabolták, s mindenét elvették. Később visszaadták. Sopron bizonyos feltételek mellett megadta magát a császárnak. Bethlenről az a hír járja, Érsekújvárról irt a magyaroknak, hogy négy héten belül meg fog jelenni nagy segítséggel. Az idősebb mostohafia meghalt, de a fiatalabb életben van, s gróf Nádasdy udvarában magyart tanul. A sógor úr küldje el az egyetem protokolljának a másolatát a mostohafia miatt. Köszöni a traktátust. A könyvekre vonatkozólag nem tanácsolja a sógor úrnak azt, amit tenni akar. A katalógust nem tudta lemásolni, kéri a sógor urat, hogy az ő költségére másoltassa le, s küldje el neki, így azok is meg tudják nézni, akik könyvet akarnak vásárolni. Herberger Postilláját elvették tőle, a sógor úr szerezze meg neki ugyanolyan kötésben, mint az elveszett volt. Üdvözlí a sógor urat és a családját.

Dem Ehrenvesten vnd Wolgeachten Herrn Eberhardt Wild, Burger vndt Buchführer in Tübingen, meinem insonders gunstigen vnd vielgeliebten Herren Schwager zuverantworten

Gottes gnad vndt segen, Nebenst entbietung meiner geistlichen vndt schwägerlichen Ambts- vndt Vnterdienste, auch wünschung Zeitlicher vnd ewiger wolfahrt, auch in diesen bösen schwürigen vndt Trübseligen Zeitten eines gutten Frieds hievor.

Ehrenvester vnd Wolgeachter Herr Schwager³⁴ ewer an Mich gethanes vnd von Brieffszeichern, als dazumal botten vberlieffertes schreiben, habe Ich vor 14 tagen von dato an zu recht empfangen, daraus mitt freüden, sambt meiner hausfrau,³⁵ verstanden, wie der Herr Schwager sambt weib³⁶ vnd Kindt, meinen vielgeliebten Schwägern vnd Schwägerinnen,³⁷ in gutter gesundheit, vnd gedeilichen wolstand sich befinde. Dafür Ich vnd meine hausfrau sambt euch sonderlichen dem lieben getreüen Gott lob vnd danck, wie schuldig vndt billich, von grund vnsers hertzens, sagen, vndt ferner Ihn, vmb seine Göttliche gnad, Ihme zu leben vndt seliglich zusterben, anrufen. Mich, vndt mein weib belangende, sind wir Gott lob vndt danck, was die gesundheit anlangende, in zimlichen wolstandt. Gott helffe vns allerseits weiter Vmb Christi willen. Sonsten aber ist vnser zustand in malis terminis, wegen des vnruhigen Kriegswesen, da wir nicht können zu haus sein vndt vnser stuck brodts mitt frieden in vnsern bewohnungen essen, welches wir denn Gott, vndt seinem göttlichen allerbesten willen vndt wolgefallen heimstellen, vndt die Väterliche Ruthen, vndt gnedige heimsuchung erkennen, vndt also des Herrn, von vns wolverdienten, Zorn tragen, Gott erbarme sich vnser, vndt lindere oder mindere sochen seinen grim, vndt straf. Im vergangenen Winter hab Ich 13 wochen zu Edenburg,³⁸ von dannen aus Ich mein nechstes abgegangenes schreiben, oder missive an den Herrn Schwager, hab datiret, müssen mitt meinem weib zehren, weil wegen des Vngerischen, vndt deutschen Keiserischen Kriegsvolk wir nicht sicher sein gewest, wie denn dazumal Schapring,³⁹ eine Stadt, aber offen nach Vngerischem gebrauch, ist vberfallen, geplündert vndt verheeret worden, vndt als die einwohner sich in die gröste Kirchen salviret, daraus auch sich zum hefftigsten gewehret, sind sie meistentheils alle nidergehawet worden, die andern oben im thurm sambt dem Ewangelischen Prediger,⁴⁰ der ein gelehrter Gottseliger Herr, auch da schon alles an Ihm gebrennet, mitt anruffung des allerheiligsten Nahmens IESU vnsers Herrn vnd heilandts seinen geist aufgeben, sind alzumal verbrunnen, ohne eines kleinen Kindes, welches Gott wunderbarlich durch den schutz seiner heiligen Engel erhalten. Denn als das feuer vberhand genohmen, sind etzliche Personen, vielleicht wegen der grossen hitze vom thurm, auff den sonst niemand kommen konte, weil man sich hefftigerherab werete, ohne grosse leibesgefahr, herab gesprungen, vndt also bald sind sie todt blieben wegen der hohen sprünge. Vnter denen springt eine Mutter vom Thurm herab sambt ihrem Kind, das sie am Arm hatte, die Mutter bleibt todt, am kind spuret man auch kein mahl, oder sonsten eine beule, das kind wird zum gedechtnus auffgezogen.⁴¹

³⁴ Eberhard Wild (1581. 3. 6.–1635. november előtt), könyvkötő, könyvkereskedő és nyomdász Tübingenben. Eberhard Wild családjához és rokonságához l. FAUTH 165–177.

³⁵ Magdalena Wild.

³⁶ Anna Wild, szül. Sturm, egy lelkészlány Upfingenből, Wilddel 1607-ben házasodtak össze.

³⁷ Wild 1622-ben életben lévő gyerekei: Johann Eberhard, Annamaria, Andreas, Esther.

³⁸ Ödenburg, Sopron.

³⁹ Schapring, Csepreg.

⁴⁰ Zvonarics Imre (Sárvár, 1570 k. – Csepreg, 1620), csepregi evangélikus lelkész, majd esperes. Ő fordította magyarra Matthias Hafenreffer tübingeni orthodox teológus „Loci theologici, certo methodo ac ratione in tres libros tributi” (Jena 1601) című művét. Az 1614-ben kiadott munkát Nádasdy Pálnak ajánlotta.

⁴¹ Az Ömich által leírt támadás 1621. január 6-án történt. Csepreg, mely az evangélikus Nádasdy Pál birtokában volt, 1619-ben meghódolt Bethlen Gábornak. A fehérhegyi csata után II. Ferdinánd Col-laltora és Esterházy Miklósrá bízta, hogy a várost megbüntessék. Három napig fosztogatták a császári csapatok, s 1200 embert öltek meg. L. PAYR Sándor: *Az evangélikus Csepreg pusztulása* = Protestáns Szemle 1898. 209. Fennmaradt egy – ugyanabból az évből származó – históriás ének (Csepreg városának lengyelek és horvátok miatt való siralmas romlásáról. Históriás ének 1621-ből), mely Csepreg

Aber gnung hievon, Nachmals haben die Sächsischen Reüter, welche mitt 2 Corneten zu Rust⁴² ihr Quartier gehabt meiner begeret, den Gottesdienst alda zuverrichten, welches denn auff erlaubnus meiner Obrigkeit, als der Herrn von Edenburgk, die dazumal noch auff der Vngern seiten. Ich auffgenommen, doch meine Pfarkinder nichts destoweniger mitt lehren vndt predigen, auch Sacrament reichen, wiewol nicht ohne grosse müh, versorget denn Ich alle Sontage zu erst meinen Pfarkindern, zu Möttwisch,⁴³ am Vngerschen See⁴⁴ gelegen vnter Edenburger jurisdiction, nachmals den Reütern zu Rust, welches ort oder Marckt eine halbmeilweges davon, den Gottesdienst verrichtet, davon Ich ohne Gottes belohnung, welcher alles reichlich hie oder dort im ewigen leben belohnet, wenig, oder gar nichts gehabt, als plünderung vndt beraubung, denn die Vngern einmal von Edenburg, da Ich keine geleitsleüte von Reütern oder Musquetirern bey mir hatte, Mich angefallen, beraubet, geplündert vndt vbel geschlagen, auch Ros vndt wagen hinweg genohmen, welches doch, ohne Kleidung vndt geld, widerumb von Ihnen ist zu ruck zu Edenburg von Ihrem heübtman gegeben worden.

Itzo sind wir vor den Vngern nicht sicher, Denn nachdem Edenburgk sich Keiserlicher Majestet⁴⁵ mitt gewissen conditionen, auffgegebene gnungsame versicherungen, auch decreta von Ihr Keis(erlicher) Maj(estet) selbst vnterschrieben, sonderlich die reine augspurgische confession, vndt ihre vralte privilegia belangend, ergeben,⁴⁶ auch die Vngern davon gewichen, rauben, plündern vndt streiffen die Vngern auff allen orten, das niemand fast aus der stad darff, wie sie denn vor wenig tagen l Rathsherrn zu Edenburg sambt einem Jüngling vor dem Stadthor gefenglich hinweg nach Pape⁴⁷ geführt, vndt l burger der sich zur wehr gestellet, erschossen haben. Ich mus aber mich Gott befehlen, vndt wegen meines tragenden Ambts täglich leib vndt leben wagen, so wol auff dem dorff, da wir nicht wissen, wie lang wir sicher, als vnterwegens, da Ich bisweilen nach Edenburg reisse. Budian, ein vngerischer Herr wil sich nicht ergeben Kei(erlicher) Maj(estet) strecket sich ie lenger ie mehr, wiewol das Keis(erliche) Kriegsvolck, alberait auff seinem boden, vndt alles verheeret, so dürffen sie wegen der Vngern, die vberal in wälden herum sich tag vndt nacht aufhalten, mit wenigen Personen nicht aus dem läger, vndt der feind strecket sich, wo nicht hülf kömbt, dürffte es vermuthlich vbel zugehen. Von dem

feldülásáról szól. A két ábrázolás rendkívül hasonló, mintha mindegyik szerzője személyesen vett volna részt benne. Példa rá egy részlet az énekből:

„52. hallatlan csuda itten történt vala, Magas toronyban egy jó anya vala, Kinek kis fia keblében vala, Magas toronyból alá ugrott vala.	53. Noha az anya mindjárt megholt vala, De a kis gyermek épen marad vala, Az ÚrIstennek csudálatos gondja, Emlékezetre eleven megtartja.”
---	--

in: *Egyháztörténeti Emlékek*. Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. kiad: PAYR Sándor. Sopron, 1910. 174–185.

⁴² Rust, Ruszt, ma Ausztria.

⁴³ Möttwisch – Mörbisch, Medgyes.

⁴⁴ Neusiedler See, Fertő-tó.

⁴⁵ II. Ferdinánd (1578–1637), 1619 óta császár.

⁴⁶ Ez az időszak nagyon nehéz volt Sopron életében. 1619. november 20-án megnyitották a kapukat Bethlennek, aki a városban hagyta 1200 katonáját. Majdnem minden nap átvonultak rajta a magyar és a török csapatok, fosztogatták a házakat, kirabolták a polgárokat. Ferdinánd amnesztiarendelete után a város visszatért császári hűségre.

⁴⁷ Pape, Pápa.

Bethlehem Gabor⁴⁸ ist die sage, das er denen von Newheusel⁴⁹ sol zugeschrieben haben, welche Festung Obrister general Buquoy⁵⁰ belagert, Ihnen innerhalb 4 Wochen mitt grosser hülf selbst persönlich zuerscheinen, Gott behütte vns vor dem erbeind Christlichen nahmens, dem Turcken, vnd derselbe Gott sein ein mittell.

Anlangende meiner Kinder Erbschaft, von denen der grösser im vergangenen Jahr gestorben, der Jungere Stieffsohn⁵¹ aber ist noch am leben bei dem Graffen Nadasdi⁵² an seinem hoff, da er Vngerisch lernet, beger Ich vor meine Person nichts davon, der Herr Schwager wolle nur ein vidimirte abschrift aus dem originall protocoll der Vniversitet auff meine vncosten, als eine beilage, Mir vberschicken wegen meines Stieffsohn, bin Ich schon zufrieden. Er wird, so er etwas zufodern, es künfftig schon finden.

Vor die vberschickte tractetlein sage Ich dem Herrn Schwager grossen danck, wolte sie auch gerne bezalen, wenn ich die taxa nur wüste. Weil Ich demnach in meiner armuth vnd in diesen vnfriedlichen Zeiten, dem Herrn vndt seinen Kindern nichts zuschicken habe, bitt Ich der Herr Schwager wolle eingeschlossenen ducaten meinewegen seinen, vndt seines Bruders⁵³ Kindern zum gedechnus meiner vndt meiner hausfrawen, als ihrer Baß, austheilen, vndt dismal vor gutt nehmen.

Weil auch des Herrn Schwagers Bruder, Georg, mein günstiger H(err) Schwager mir schreibet, das sein sohn Joan-Friederich auff künfftigen promotions tag, Jacobi, gradum Magisterij an sich nehmen wird, vberschicke Ich Ihme zu solcher seiner promotion auch l ducaten, mitt freundlicher bitt, der Herr Schwager wolle Ihm meinewegen gratuliren, vndt Ihn zu den studijs severioribus treulich anmahnen, so mich Gott leben lest vndt mich segnete, kan vielleicht Ihm mitt promotion vndt andern auch etwas succurriren. Er wird als ein Junger studiosus, Mich pro gratiarum actione & styli exercitio ohne meine masgebung, Mich ia, als seinen Schwager, mitt einem Briefflein würdigen, dazu Ihn der Herr Schwager vnbeschweret adhortiren wolle.

Anlangende das der Herr Schwager sich mitt büchern herab wolte machen, rathe Ich itzo nicht, in der bösen vnfriedlichen Zeit. So aber der Herr Schwager sich ins künfftig herab mitt büchern begeben, da Ich zuvor von vielen könte Ihme einen auszug, was sie vor bücher begerten, hinauff schicken, so nur Gott frieden bescherete, were es Mir vndt meiner hausfraw hertzlich lieb, denn Ich den Herrn gern sehen vndt mich mitt Ihm erfrewen wolte.

Den catalogum anlangende habe Ich Ihn in dieser Zeit nichtabschreiben können, auch keinen schreiber vberkommen, schicke Ich Ihn derwegen dem H(errn) Schwager wider mitt bitt, so es dem Herrn Schwager beliebt, er wolle Ihn oben lassen abschreiben, vndt mir Ihn vberschicken, damit sich die jenigen, so bücher zukauffen in willens, darinnen ersehen künten.

Heerbergers Postill⁵⁴ habe Ich von einem gutten Herrn entlehnet gehabt, ist mir aber von Kriegsleuten hinweg genommen worden, vndt sol Ich eine andere in voriger form zu wege bringen. Wenn der Bott sie kan fortbringen, bitt Ich der H(err) Schwager wolle sie Mir neben dern tax vberschicken, wil alsobald das geld dafür hinauff schicken, Sie soll aber in bretter mitt weissem leder vberzogen, mitt clausuren vndt roth auff dem schnitt, wie die verlorne, sein. So der Herr Schwager sonsten kleine tractetlein eingebunden hette,

⁴⁸ Bethlen Gábor (1580–1629), 1613 óta Erdély fejedelme.

⁴⁹ Neuhäusel, Érsekújvár, ma a szlovák Nove Zamky.

⁵⁰ Karl Bonaventura von Buquoy (1571–1621), a császári csapatok parancsoka. 1621. július 10-én esett el Érsekújvárnál a Bethlen elleni csatában.

⁵¹ Ömich felesége legalább két mostohafiút hozott a házasságba.

⁵² Nadasdy Pál gróf (? , 1596 után–?, 1633. október 15.), evangélikus imádságíró. 1604-től Vas vármegye főispánja, 1622-től a dunántúli részek országos főkapitánya.

⁵³ Georg Wild (1567–1624), könyvkötő és vívómester Tübingenben.

⁵⁴ Valerius HERBERGER: *Evangelische Hertz*. Postilla. Leipzig, 1613.

sonderlich was der gewesene Jesuit von Newburg in polemics geschrieben, so viel der Bott kan fortbringen, schicke Mirs der Herr Schwager, doch mitt der condition, das Herr Schwager Mich berichtet, wil thewer sie sein, wil solches zu Wien dem Miller, was sie kosten, erlegen, oder bei andern botten hinauff schicken.

Mein hausfraw, nebenst Ihrem grus, bittet den Herrn, als ihren Bruder, er wolle ihr die freundschaft erzeigen, vnd vnbeschweret 1 stückl Engelseidt grun zu einem furhang kauffen, denn hier von solchen vnd dergleichen waren nichts zubekommen. Wil solches danckbarlich, was der Herr auslegt, restituiren. Weil auch der Herr Schwager ihr alles guttes wündschet, sonderlich einen Christlichen sin, nehme Ich vnd sie solches mitt danck an, wündschen dem Herrn vndt den seinigen eben dis.

Meines weibes vorigen scharffen, iedoch, wie Ich verhoff, aufrichtigen Christlichen gemüts, wie solches der Herr Schwager auch zum besten wird wissen, verwundert mich dessen nicht wenig, sintemal Ich an Ihr nichts anders spüre vndt befinde, als einer Tugendhaften frommen Matron, vndt Ehegatten sich gebühren wil nach ausweisung Gottes worts. die schwartze Kuh sie tretten, vielleicht in ihrem hauscreütz, welches sie in der frembde ausgestanden, ist sie mehr als zu viel geleütert, vndt abgekeret worden, Gott helfe Vns allen weiter, amen.

Hiemitt befehle Ich den Herrn Schwager, seine hausfraw, als meine in ehrengübhr vielgeliebte Fraw Schwägerin, sambt seinen lieben Kindern, meinen auch lieben Schwägern vndt Schwägerinnen, dem lieben Almechtigen Gott, vndt der gnade des Allerhöchsten, die sey mitt vns in ewigkeitt, Amen.

Itzo nichts mehr, denn sey der Herr Schwager, seine hausfraw, vndt Kinder von Mir vndt meiner hausfrawen zu 10000mal gegrüset, vndt Gott befehlen. Gegeben zu Edenburg, da I(ch) eben in meinem gemüeten Zimmer mich ein stund oder 2 auffenthie(It), den 6 Julij neuen Calenders, A(nn)o CHRIST(I) 162(1).

D(es) H(ern) S(chwager) dienstwill(iger)

Theodorus Ömichius Pfarrer

zu Möttwisch am Vngerischen See mp.

Sopron, 1621. július 6.

Erhard Artner soproni tanácstag Eberhard Wildnek Tübingenbe

Szolgálatait ajánlja. Néhány éve Tübingenben kezdődött ez a kapcsolat, amely nem szakadt meg, hanem Johann Tauler traktátusának az elküldésével megújult, melyet megköszön. Úgy értesült az úr követétől, hogy az úr rövid idő múlva ide akar utazni. Reméli, hogy őt is meglátogatja, s néhány könyvet, különösen a Menippust és az Antimenippust, Weigel Postilláját, s másokat is magával hoz, melyeket nagy köszönettel meg fog fizetni. Medgyesen levő nővére szintén jó ürügy, hogy az utazásra vállalkozzon. Mivel ezek az idők veszélyesek, nővére a férjével itt töltötte a telet, de most megint visszatért. Barátsággal üdvözlöi őt és családját.

Dem Ehrnuesten Auch fürnehmen Herrn Eberhardt Wilden Buchhandelsmann In Tübingen. Meinen lieben Herrn und gueten Freund.

Ehrnuester fornehmer sonders freundlicher lieber Herr Wild, demselben sein meine willige dienst vndt grues neben wünschung von Gott dem Allmechtigen alle glückselige wollfart beuor.

Vnd habe dem Herrn mit disem meinem schreiben zue ersuchen nicht vmbgehen können noch sollen, nach dem derselbig, die schlechte kundschafft, so vor etlichen Jahren, alß ich zue Tübingen gewesen, angesponnen, gleich soll so viel vermöcht, daß dieselbig biß dato nicht erloschen, sondern mit vbersendung deß alten fürtrefflichen Theologii Joannis Tauleri see(ligen) Tractatl, widerumb erneuert: dessen ich mich dan freundlichen betanken thue, wolte mehrers nicht wünschen, alß daß die gelegenheit were, solches widerumb zue vergelten: wie ich aber von Zeigern disen potten berichtet, so hab der Herr selber willens in kurtzem eine Raiß hierab zue thuen. So es geschähe, bin ich der hoffnung, der Herr werde, wie ich dan auch hie mitt will gebetten haben, mich heimb suchen, vndt benebens Etliche Neue Tractatl von büchern, sonderlichen aber den Mennipum vndt

Antimenippum, Postillam Valentini Weigelii vnd waß etwan sonders zue bekumen, mit bringen, solle Ihme mit grossem Tankh bezalt werden. Deß Herrn seine Frau Schwestern, welche zue Mörwisch, diser Statt fürnemesten dorff aines Pfarherin ist, hoff ich, werde auch eine vrsach sein, daß der Herr desto lieber solche raiß auff sich nehmen werde, und weilen etlichermassen dise zeit vber feundes gefahr v(or)handen gewesen, hatt sie sich mit ihren Herrn⁵⁵ den winter vber bey diser Statt deß maisten thails auffgehalten. Nur aber haben sie sich wider hinauß in Ihre Pfarr gegeben.

Auff dißmall mehr nicht, alß der herr zum freundlichsten gegrüest neben bitt, er wolle vnbeschwert die h(erren) Puecher, Antonij Farenbühler, auch Isackh Andlern grüessen, vnd denen selben meine dienst offerirn. Im vbrigen vnß alle Gottlicher protection treulichen beuehlent. Oedenburg in Vnder Vngern den 6. Julij Styli vet(eris) anno 1621.

Deß Herrn dienstwilliger

Erhardus Artner
Syndicus daselbsten

NÉMETH NOÉMI – SCHAFFER ANDREA

Magyar volt I. Péter Hollandiából származó természetrajzi tárának első rendezője? I. Péter uralkodása idején két hosszabb külföldi úton vett részt. Az 1697–98-as nagy követjárás kalandos története Hollandiában és Angliában (a cár inkognitóban utazott), valamint a hollandiai és franciaországi utazás konkrét politikai célja 1716–17-ben közismert ugyan, ¹ mégsem felesleges utalni arra a tényre, hogy az említett országokban töltött idő egy részét a cár magán- és köztulajdonban lévő könyvtárak, múzeumok, csillagvizsgálók, botanikus kertek, anatómiai preparátumok, fegyverek és pénzek gyűjteményeinek a megtekintésére fordította. ² Mivel a tervezett cári művelődési reformok között szerepelt hasonló intézmények – könyvtár, múzeum, csillagvizsgáló – létrehozása Oroszországban, I. Pétert gyakran már az egyes gyűjtemények megtekintése idején foglalkoztatta a megvásárlás gondolata is. ³ A Szentpétervárott alapított Kunsztkamera – Oroszország első múzeuma ⁴ – anyagának gyarapítása érdekében kerülhetett sor teljes magángyűjtemények megszerzésére. A cár konkrét lépéseket ezzel kapcsolatban hollandiai

⁵⁵ Theodor Ömich.

¹ L. pl.: NIEDERHAUSER Emil: *I. Péter*. Bp. Akadémiai K., 1967. 171.

² Angliában a cár megtekintette pl. a greenwichi obszervatóriumot, a londoni Tower és a Royal Society múzeumát, az oxfordi Bodleiana gyűjteményét – ennek akkori katalógusát is megkapta ajándékba. L. LEVINSON – LESSING, V. F.: *Pervoe putésestvie Petra I. za granicu* = Kul'tura i iskusstvo petrovskogo vremeni. Naučnij red. G. N. KOMELOVA. Leningrad, Avrorá, 1977. 19–23. Franciaországban a cár felkereste az ottani tudós társaságot, a királyi gyűjtemény meglátogatásakor pedig 12 drága kötésbe burkolt és metszett illusztrációkkal díszített, Versailles-t ábrázoló, valamint XIV. Lajos hadjáratairól szóló kötetet kapott ajándékba. L. PEKARSKIJ, P. P.: *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom. T. I.* Sanktpeterburg, Obšestvennaâ pol'za, 1862. Hasonmás kiadás: Leipzig, 1972. 39–45.; LUPPOV, S. P.: *Kniga v Rossii v pervoj četverti XVIII. veka*. Leningrad, Nauka, 1973. 167.

³ LEVINSON – LESSING tanulmányában ugyan csak a nagy követjárás történetét dolgozza fel, minden egyes, a cár által meglátogatott gyűjtemény esetében utal azonban arra, ha a későbbiekben ezekkel kapcsolatban a megvásárlás igénye felmerült. L.: *i. m.* 5–34.

⁴ „A Kunsztkamera anyagát különféle intézetekben és a Nyári lakban 1714-től folyamatosan gyűjtötték. A csillagvizsgáló berendezések, földrajzi térképek, könyvritkaságok és kőzetminták mellett spirítuszba tett preparátumokat és más furcsaságokat találunk I. Péter cár gyűjteményéből. . . . A múzeum célját kezdettől fogva I. Péter szavai határozták meg: „Azt akarom – mondta –, hogy az emberek lássanak és bámuljanak.” A cár elrendelte, hogy „A Kunsztkamerába mindenkit, aki csak akar, be kell engedni, és meg kell neki mindent mutatni.” L. CSATHÓ István: *Leningrád*. Bp., Panoráma, 1985. 114. A történelmi vonatkozású okleveleket, kéziratokat is tartalmazó gyűjtemény országgon belüli területekről való gyarapítását a cár külön rendeletben írta elő. L. *Istoria SSSR v drevnejših vremín do konca XVIII. v.* Pod. red. B. A. RYBAKOVA. Moskva, Vysšaâ skola, 1983. 292.; PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 54.

útjai során tett: a nagy követjárás idején meglátogatott, főleg természettudományi vonatkozású magángyűjtemények egyikének-másikának a megszerzésével 1716–17-es újabb útja során próbálkozott.

A megvásárolt gyűjtemények között van egy olyan, amely számunkra különösen érdekes lehet: valószínű ugyanis, hogy az Oroszországba küldés előtti utolsó rendezésben (esetleg a gyűjtemény katalógusának elészítésében) egy Hollandiában orvosnak tanuló magyar egyetemi hallgató is részt vett. Kosáry Domokos a 18. századi magyar művelődéstörténetről szóló monográfiájában az orvostudomány akkori helyzetét taglalva említést tesz Bél Mátyás egyik orvosmunkatársáról, az iglói Maleter Jánosról, akinek életéről többek között a következőket írja: „... Jénában, majd Leydenben tanult, itt az I. Péter által megvásárolt természetrajzi gyűjteményt rendezte, ...”⁵ Szinnyei József életrajzi és bibliográfiai adattárának Maletterről szóló szócikke segít meghatározni azt is, mikor kerülhetett sor e feladat teljesítésére: „... 1714-ben a nyári félévben a jénai egyetemre iratkozott be; onnét pedig Leidenbe ment, hol a nagy Péter csár által megvásárolt természetrajzi tárt rendezte, melyet aztán Szent-Pétervárra vittek. 1717-ben orvodoktorrá avatták és 1718-ban visszatért hazájába s Iglón telepedett le...”⁶

Mivel I. Péter 1716-ban járt másodikszor Hollandiában, nyilvánvaló, hogy az ekkor vásárolt gyűjtemények között kell keresnünk azt, amellyel Maleter is foglalkozhatott. A jegyzetekben már említett orosz forrásmunkák közül Pekarszkij monográfiájában olvashatunk arról, hogy ebben az évben a cár egy Albert Seba nevű amszterdami gyógyszerésznek a maga idejében igen híres természetrajzi gyűjteményét vette meg 15 000 holland forintért.⁷ A gyűjteményről készített katalógus orosz nyelvre fordított változatát szintén Pekarszkij közli,⁸ s ennek címéből az is kiderül, hogy maga a katalógus 1715-ben készült.⁹ A Seba-féle természetrajzi gyűjtemény tartalma a lehető legváltozatosabb: 400 spiritusszal teli üvegben halak, békák, teknősbékák, rákok, kígyók, szalamandrák, gekkók, pókok, skorpiók, más rovarok és férgek, tárlókban érc- és ásványminták,¹⁰ madár-, gyík- és kígyótojások, mag-, virág- és kifejtett növényminták.¹¹

A másik forrásnak, Levinson–Lessing tanulmányának jegyzetei eligazítással szolgálnak a gyűjtemény eredeti tulajdonosát illetően:¹² Seba 1697-ben szerezte gyógyszerész-végzettségét az amszterdami Collegium Medicumban, majd ezután feladatai közé tartozott a tengeri útra induló hajók gyógyszerrel való ellátása. Így állandó kapcsolatban állt a hajók kapitányaival és a tengerészekkel, akiknél újabb és újabb spirituszba tehető állatokat rendelt a világ minden tájáról gyűjteménye számára.

⁵ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. Akadémiai K., 1980. 161.

⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet*. Bp. kiadja Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1902. 448. hasáb.

⁷ PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 53.

⁸ PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 558–561.

⁹ Az évszám bizonyíthatja azt, hogy az eladásról – megvásárlásról szóló megegyezés a cár és Seba között már korábban megszületett. A katalógus eredeti, holland nyelvű változata is eljutott a cárhoz, a „Notitiae van versckeyde uytnumtende Cabinette, met alle bedenkyke sorten van Rariteyten” címet viselő kézirat ugyanis megtalálható az I. Péter könyvtáráról készült jegyzékben. L. *Biblioteka Petra I. Ukazatel'-spravočnik*. Sost. E. I. Bobrova. Leningrad, BAN, 1978. 100. 835. tétel.

¹⁰ A leírás szerint az ércminták származási helyei között Kelet-India, Kína és a német területek mellett ott van Magyarország is. L. PEKARSKIJ, P. P.: *i. m.* 559.

¹¹ A gyűjtemény megszerzésében még egy, az orvostudománnyal szintén kapcsolatban álló személynek volt nagyon fontos szerepe: I. Pétert második külföldi útjára háziorvosa, Robert Arescine kísérte el. A skót származású Arescine edinburgh-i, párizsi és utrechti orvosi tanulmányai és gyakorlata után kapott meghívást Oroszországba, ahol először A. D. Mensikov, majd a cár háziorvosa lett. Nyugat-európai levelezése által kiépített kapcsolatai révén folyamatosan hasznos tanácsokkal látta el a cárt a Kunszt-kamera gyarapítását illetően, majd 1716–17-ben Hollandiában a cár kísérőjeként az ő feladata volt az egyes természetrajzi gyűjtemények megvásárlásakor a pénzügyek: a kifizetés intézése. L. LEBEDEVA, I. N.: *Lejbmédik Petra I. Robert Areskin i ego biblioteka = Russkije biblioteki i ih čitatel'*. Pod red. B. B. PIOTROVSKOGO i S. P. LUPPOVA. Leningrad, Nauka, 1983. 99–102.

¹² LEVINSON–LESSING, V. F.: *i. m.* 32.

Maletter tehát Leidenben tanult, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét — bár erről a szűkös életrajzi adatok nem szólnak —, hogy éppen természettudományos érdeklődését és kíváncsiságát kielégítendő felkeresett híres amszterdami természetrajzi gyűjteményeket is hollandiai tartózkodása során.¹³ Az is elképzelhető, hogy Seba tudományos gyűjtő-körútjai alkalmával találkozott vele. Így az orvosnak kézzülő magyarországi egyetemi hallgató és az amszterdami gyógyszerész éppen a hasonló érdeklődésnek köszönhetően közösen végezhetette el Seba gyűjteményének feltárását. Mindezek azonban csak feltételezések. Úgy véljük, jogos és reális feltételezések, de megnyugtató és végleges tisztázásuk, bizonyításuk további kutatásokat igényel a téma kapcsán — hollandiai források segítségével.

HANGODI ÁGNES

Néhány adalék az 1780-as évek sajtótörténetéhez. A következőkben ismertetendő néhány adat, melyre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, a Kovachich Márton György hagyatékában található, *Merkur von Ungarn* címet viselő kézirat-kötetek egyikében¹ bukkantam, eddig ismeretlen részleteire vethet fényt az 1780-as évek pest-budai sajtótörténetének.² Először néhány olyan adatot ismertettek, melyek a Kovachich Márton György által *Sammlung kleiner Schriften, vermischten, grösstentheils das Königreich Ungarn und dessen Kronländer betreffenden Inhalts* címmel kiadni tervezett, 1787-ben meghirdetett kiadványsorozat történetéhez jelentenek adalékot, majd egy, a szakirodalomban eddig nem ismertett folyóiratkiadási vállalkozásról szóló, a kézirat lapjai között található nyomtatott híradás szövegét közlöm.

Kovachich Márton György 1786 és 1788 között adta ki a *Merkur von Ungarn* című folyóiratot.³ A kéziratot hagyaték részét képező, *Merkur von Ungarn* címet viselő kötetek⁴ részben a folyóirat füzeteinek előzetes cenzúrára benyújtott szövegeit tartalmazzák, részben megtalálhatóak bennük Kovachich más munkáinak, leveleinek, kérvényeinek fogalmazványai is.

A negyedik kötetben található Kovachich egy, a *Merkur von Ungarn* t követő periodika-kiadási tervezetének, az 1787-ben nyomtatásban is megjelent *Entwurf zu einer Sammlung kleiner Schriften, vermischten, grösstentheils das Königreich Ungarn und dessen Kronländer betreffenden Inhalts, welche von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur Heftweise zu 10 Bogen herausgegeben wird* című írásnak⁵ több kéziratot fogalmazványa (az első fogalmazvány még az *Ankündigung...* címet viselte) és több, a szöveg egyes részeihez készített vázlat. A meghirdetett *Sammlung*nak, melynek füzeteiben a legkülönbözőbb (honismereti, orvosi, ökonómiai, történeti stb.) témájú kisebb-nagyobb közlemények helyet

¹³ Maletternek a városban erre valóban megvolt a lehetősége: megnézhetette a híres Hortus Medicus, Amszterdam botanikus kertjét, olyan természetrajzi magángyűjteményeket, mint az anatómus Frederik Ruysché, a tudós Jacob de Wildeé vagy Nicolaes Witsené. L. LEVINSON-LESSING, V. F.: *i. m.* 10–15, 17–18.

¹ OSzK Kézirattára Fol. Germ. 5/4.

² Elemzésükhöz alább csak néhány lehetséges szempontot vetek fel.

³ A folyóiratot Kovachich eredetileg az egyetem által kiadandó tanügyi lapnak szánta — 1784-ből származó tervezete: OSzK Kézirattára Fol. Germ. 3., ismerteti: ZUBER Marianne: *A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915.

⁴ OSzK Kézirattára Fol. Germ. 5.

⁵ Pest, 1787. 24 l. Gedruckt bei Mathias Trattner, k. priv. Buchdr. Rövid változata magyar nyelven megjelent a bécsi *Magyar Musa* (a *Magyar Kurír* melléklapja) 1787/56. számában (július 7. 452–455.). Szigorúan véve a *Sammlung* — az *Entwurf* sajtát megfogalmazása szerint — nem lett volna periodikus kiadvány, mert nem rendszeresen, hanem csak akkor jelentek volna meg füzetei, ha elegendő anyag összegyűlt (*Entwurf* 14).

kaptak volna, eddig egyetlen példánya sem került elő, ami arra enged következtetni, hogy a *Sammlung* megjelenésére egyáltalán nem került sor.⁶

A kéziratos fogalmazványok és a nyomtatásban megjelent változat egybevetésével nyomon követhető az írás megszületésének útja: az egyik változat megfogalmazását például az egyes bekezdések megszámozása, és egy vázlat alapján egy utólagos sorrend szerinti elrendezése követte.⁷ A kéziratos szövegváltozatok ugyanakkor tartalmaznak néhány olyan részletet és bejegyzést is, melyek a felhívás nyomtatott változatába nem kerültek be, s részben befejezetlen gondolat kísérleteknek, részben a szerző saját maga számára készített feljegyzéseinek tűnnek, de a kiadóként feltüntetett társaságra, illetve Kovachich elképzeléseire s (részben talán csak remélt) munkatársi körére nézve érdekes adalékot jelentenek. Megtaláljuk például egy tudós társaság szervezetének vázlatát.⁸

„Mitglieder .

Prokurator.

Präsident.

Sekretär und Redakteur.

[beszúrva:] Protokollar

Adjunkt des Sekrätars [sic] [áthúzva] und Expedient der auswärtigen Korrespondenzen

Detto ein anderer Expedient der inländischen Korrespondenzen.

Ehrenmitglieder der Gesellschaft.

Censoren der Akten.

Ordentliche Mitarbeiter

[beszúrva:] M. anwesende

} Konscribenten

} als ordentliche Mitglieder.

Mitglieder, abwesende.

Inländische Korrespondenten. [beszúrva:] Ausländische Korrespondenten.

Druckkorrektoren.

Schreiber.

Schatzmeister.

Kassirer.”

A társaság a következő osztályokra tagolódná:

„Klassen.

I. Theologische.

II. Juridische.

III. Medizinische.

IV. Naturgeschichte.

V. Bergwerkskundige.

VI. Mathematische.

VII. Physikalische.

VIII. Historische und diplomatische.

VIII. Oekonomische.

X. Archäologische oder antiquarische.

XI. Philologische.

XII. Aesthetische.

XIII. Litterargeschichte.”

⁶ Andrea SEIDLER : *Gelehrte Gesellschaften in Ungarn und deren Verbindung zum Zeitschriftenwesen im 18. Jahrhundert*. In: Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts. 5. Band 1988/89. Wien, 1989. 50.

⁷ Fol. Germ. 5/4. a fogalmazványok: 235–256. f., a vázlat: 256. f.

⁸ 239. f. Mellette a korábbi tudós társaságok vázlatos felsorolását találjuk, a hivatkozások tanúsága szerint részben WALLASZKY Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria...* című műve (Pozsony–Lipce 1785) nyomán. Az „elődök” számbavétele a nyomtatott változatban is helyet kapott (*Entwurf* 2–6).

Néhány oldallal előbb pedig egy töredéknek maradt szövegrészben, egy kisméretű, a kötet oldalai közé helyezett lapon ⁹ a következőket olvassuk:

„... Sie [a társaság] hat sich zwar ihre Organisation bereits entworfen, sie wird aber dieselbe nicht eher unter sich förmlich einführen, als sich die meisten welche Lust und Fähigkeiten besitzen wegen den Beytritt erklärt haben werden, und sie zu erst alle Umstände genau erfähret, übersieht, erwägt, und sowohl den Entwurf ihrer Arbeiten als ihre innere Verfassung und Organisation geprüft, bestätigt und festgesetzt haben wird. . . .”

A társaságot, melyet az *Entwurf* ezen újabb kiadványsorozat iniciátoraként és leendő kiadójaként tüntet fel, azonosnak mondja a *Merkur von Ungarn* kiadó társasággal. A *Merkur von Ungarn* viszont Kovachich lényegében egyedül szerkesztette, bár terjesztésében, a közlendő adatok gyűjtésében néhányan segítettek neki, 1786 végétől legaktívabban Tertina Mihály, ekkor még papnövendék a pesti szemnáriumban, később tanár, költő.¹⁰ Szervezett társaság tevékenységéről azonban a *Merkur von Ungarn* szerkesztése kapcsán nem beszélhetünk, csak barátok, támogatók laza hálózatáról, s ez is csak a folyóirat első füzetének megjelenését követően alakult ki. Amikor Kovachich a *Merkur* megjelentetéséről hírt adó *Entwurf einer Litteraturzeitung* ...-ját kiadta, melyben egy társaság nevében beszél, ilyen társaság nem állt mögötte.¹¹ A *Merkur von Ungarn* kiadó társaság említése legfeljebb Kovachich szándékát, reményeit fejezhette ki. Ezek a remények a *Merkur* megjelenése során nem valósultak meg, szervezett

⁹ 236. f.

¹⁰ *Merkur von Ungarn* 1786. 95., V. WINDISCH Éva: *Adalékok az Ephemerides Bundenses történetéhez* = MKsz 1955. (a továbbiakban: V. WINDISCH 1955.) 312–315., WALDAFFEL József: *A hazai hírlap- és folyóirat-irodalom történetéhez* = MKsz 1930. 74.

¹¹ V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. (Kandidátusi értekezés, Bp. 1969.) 18. Kovachich levelezéséből az tűnik ki, hogy a szerkesztés munkájának érdemi részét egyedül végezte (V. WINDISCH Éva: *uo.* 18–19.; ZUBER: *i. m.* 62.). Ezt megerősítik azok a beadványszövegek is, melyekben szintén a saját munkájának nevezi a folyóiratot (Pl.: Fol. germ. 5/1. 568–573. f. 1786. december 5.: a Helytartótanácshoz; *uo.* 574. f. 1786. aug. 23.: Ófelségéhez). Még az is lehetséges, hogy a *Merkur* meghirdető írásban Kovachich csupán a kor divatjának hódolva szólt a vállalkozás mögött álló tudós társaságról, s mert „így kíván lapjának nagyobb tekintélyt kölcsönözni” (V. WINDISCH Évan kandid. ért. 18.), és ekkor még egyáltalán nem is állt szándékában ilyet — szervezett formában legalábbis — létrehozni. A kortársak egy része viszont valószínűleg hitelt adott Kovachich közléseinek és ő következetesen félretájékoztatta őket. L. pl. a bécsi *Magyar Musa* közleményét annak 1787/34. számában (ápr. 28. 270–271.): „Budán. A' múlt napokban meg-jelentenek a' Közönségnek szeme előtt, igen ékesen és jól találva képei, Gróf Nitzky Kristóf Úr ő Excellenzijának, ki már a' Váradi Traktusban K. Kommissárius, és Titt. Szerdahellyi Aloysius György Úré, ki a' Budai K. Fő-Gymnásium Direktora, és a' K. Litter. Kommissiónak Referens Assessora: Ezeknek, és több Fő-Méltóságoknak képeit ki adja edgymásután a Budai Tudos Magyar Társaság, mely a múlt nyáron állott-fel a' K. Helytartó Tanács óltalma alatt, mely az egész Magyar Házában, és ahoz tartozó részekben egybe hívta a' Tudósokat a' Tudományra tartozó dolgoknak szorgalmatosabb írására, s naponként nevedik az irigység foga és tolla ellenis. Ezt az igyekezetet annyira kedvelte és jóvá hagyta ő Felsege, hogy a' Társaság Tagjaihoz valla Kegyelmenek jeléül, és a' Tudományoknak öregbedését a' Magyarok között akaró kegyelmes jó akarattýából kíván olyan rendeléseket tenni, hogy minden Magyar Országi Akadémiának, Gymnásiumnak és Oskolának honaponként járhasson ezen Társaságnak Magyar Merkúrius titulus alatt lévő tudos munkája ingyen a' Királyi Kegyelemből. Reménység vagyon, hogy az igyekezőknek számok szaporodván, a' munkának érdeme nevedkévén, a' Királyi Kegyelem-is nevedkik, és el-érheti idővel az a' Társaság-is, mit a' Prágai Tudósok' Társasága a' jó igyekezet által, mellyet a' minap a' Felsege Tsászár Közönséges Királyi Tudós Társasággá emelt: In publicam Regiam Scientiarum Academiám.” A közlemény valóság és valószínűségként feltüntetett óhajok keveréke. Kovachich 1786. decemberében a Helytartótanácsához folyamodott azért — a maga nevében —, hogy az ajánlja az iskolaigazgatók figyelmébe *Merkurj*át, melynek ingyenes példányait az ország számos oktatási intézményének (ezek listáját csatolta) megküldeni kívánta —

munkatársi kör, mely a kiadás anyagi terheit is viselni tudta volna, nem jött létre, s mivel a lap hivatalossá tételére irányuló erőfeszítései sem eredményeztek anyagi támogatást, 1788 közepére Kovachich vállalkozása csődbe jutott, 3000 forintnyi adósságot okozva neki.¹²

1787 tavaszán azonban, a kezdeti – és átmeneti – sikereken felbuzdulva, a *Merkur* további kiadását is tervezve, még egy újabb kiadvány megjelentetését vette tervebe Kovachich. Erről ad hírt az *Entwurf einer Sammlung*, ugyanannak a társaságnak a nevében, mely állítólag a *Merkur* is kiadja. A fent ismertett, a kinyomtatott változatba be nem került szöveghelyek azt bizonyítják, hogy Kovachich a *Sammlung* esetében semmi esetre sem csak közönségcalogatóként, a kiadvány komolyságát alátámasztandó, vagy pusztá toposzként emlegetett egy, a kiadás körül tevékenykedő társaságot, hanem részletekbe menően foglalkozott annak tervével, lehetséges szervezetével, felépítésével. A másodikként idézett szövegrész azonban arra is rámutat, mennyire ideiglenesek, mennyire csak ötletnek, elképzelésnek tarthatók az itt általa papírra vetett szervezeti keretek: a szövegrész általánossága, az állítólagos társaság részéről a változtatások iránt kinyilvánított nagy nyitottság éppen arról árulkodik, hogy a terv mögött nincsen igazán valószínűség, valószínűség még nem áll mögötte társaság. Kovachichra jellemző volt a bizonytalan alapon álló tervezetek részletekbe menő kidolgozása,¹³ így a társaság felépítésének részletes megrajzolása önmagában még nem jelenti, hogy rajta kívül állt a terv mögött még valaki. Az *Entwurf* szerzőjében azonban ekkor – 1787 tavaszán¹⁴ – kétségkívül megvolt a szándék egy társaság létrehozására. A társaság megszerveződésének egyik útja volt a nyilvánossághoz fordulás, ami a *Sammlung*ot illető felhívásban megtörtént: részvételre, írások beküldésére, belépésre szólította fel az ország minden tudósát. De az egyik fogalmazványpapíron megtaláljuk annak nyomát is, hogy Kovachich első lépésben egy szűkebb körhöz fordult, és mintegy 20 embert személyesen is megkeresett vagy megkeresni szándékozott, hogy a társaság és a *Sammlung* tervét illetően véleményüket kikérje és talán csatlakozásra is bírja őket¹⁵ (az alább következő szövegrészek éppúgy nem kerültek be a kinyomtatott szövegváltozatba, mint a társaság felépítésének részletes terve):

„Der Plan mit der Ankündigung wird der Einsicht und Prüfung folgender Männer unterbreitet.

Skerlecz Nic:¹⁶ Verhovacz.¹⁷

felajánlva, hogy ennek érdekében a Helytartótanács által kívánt hivatalos közleményeket is megjelenetet a lapban és a szétküldendő példányok postaköltségét is magára vállalja (Fol. germ. 5/1. 568–573. f.). A Helytartótanács ehhez hozzájárulását adta (uo. 573. f.). Nem az uralkodó rendelkezéséről volt tehát szó. S persze a nem létező társaság nem állhatott a Helytartótanács oltalma alatt 1786 óta, s uralkodói kegyben sem részesülhetett. – A beadványszövegek a *Magyar Musa* közleményével összhangban mutatják viszont Kovachich azon törekvését, hogy a *Merkur*, melynek kiadását csak kényszerűségből üzte magánvállalkozásként, valahogyan mégis hivatalos tanügyi lappá válhasson.

¹² V. WINDISCH kandid. ért. 24.

¹³ V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei* = Századok 1968. 90–144. (a továbbiakban: V. WINDISCH 1968.) 132–133.

¹⁴ Az *Entwurf* 1787. májusi dátummal jelent meg.

¹⁵ 256. f.

¹⁶ Skerlecz Miklós (1731–1799) zágrábi főispán, aki ekkor a hétszemélyes tábla alelnöke. A horvátországi, szlavóniai és dalmáciai iskolák főigazgatója (*Merkur von Ungarn* [MvU] 1786. 71, 809, 810.). Kovachich forráskiadási vállalkozásának, s az erre 1791-től szervezett Institutum diplomatico-historicum nevű intézménynek egyik legaktívabb és legkitartóbb támogatója és munkatársa. (V. WINDISCH 1968. 102., uő. kandid. ért. 17.) 1787-ben (7. füzet) a *Merkur* metszetet közölt Skerlecz arcképével.

¹⁷ Verhovác Miksa (1752–1827) zágrábi kanonok, 1787 őszétől püspök. 1784-től 1786-ig a zágrábi, 1786-tól 1787 októberéig a pesti papi szeminárium igazgatója és az egyetem hittani karának főfelügyelője (MvU 1786. 71, 809, 810., arcképe az 1787/9. számban, PAULER Tivadar: *A Budapesti Magyar Királyi Tu-*

Podmaniczky Baro.¹⁸ Horvath Phys.¹⁹
 Lakics.²⁰ Terstyanszky.²¹
 Vezza.²²
 Rátz.²³
 Koppi.²⁴

dományegyetem története. Bp. 1880. 215, 255, 324.). Az Institutum diplomatico-historicum aktív és bőkezű támogatója, legfőbb pártfogóinak egyike (V. WINDISCH 1968. 101., 117., uő. kandid. ért. 17.).

¹⁸ Valószínűleg Podmaniczky Józsefről (1756–1823) van szó, aki ekkor a Helytartótanács tanácsosa. A későbbiekben Kovachich forrásgyűjtési és -kiadási munkálatainak aktív támogatója. (V. WINDISCH 17., FEÖLDI DOBY Antal: *A Podmaniczky család története*. Bp. 1892.)

¹⁹ Horváth Ker. János (1732–1799) volt jezsuita, bölcsészeti, matematikai és erműtani munkák szerzője, munkái által külföldön is híressé vált (PAULER: *i. m.* – Horváth Ivánként szerepel – 98., 99.), a *Merkur* megjelenésének idején a fizika tanára (MvU 1786. 67, 78, 317, 479, 488, 527, 531., 1787. 59, 222, 759.) a pesti egyetem mérnöki intézetében.

²⁰ LAKITS György Zsigmond (1739–1814) udvari tanácsos, nemzetközi híró egyházi munkák szerzője, az egyházog első világi tanára. Az egyetemi könyvtár (ahol 1774–1784-ig Kovachich is dolgozott) főfelügyelője, az egyetemmel együtt kerül Budára. 1780-ban nyugalmazták, de a jogi kar seniora marad. 1784-től a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja, majd – 1789-től – az egyetemi nyomda igazgatója és cenzor. Forrásgyűjtő tevékenységet is kifejt, közjogi témájú munkái is vannak. Kazinczy és Kovachich között ő a közvetítő, levelek továbbítója. (*Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi: VÁCZY János. Bp. 1890. I. k. 558.) (MvU 1786. 64, 528, 529, 530., 1787. 35, 57, 95, 661, 756, 1087.)

²¹ Tersztyánszky Dániel (1730–1800). Ekkor a Helytartótanács tanácsosa és a kamarai levéltár igazgatója (MvU 1786. 12. füzet 94.), így Kovachich legfőbb hivatali főnöke is. Korábban Bécsben az 1760-as és 1770-es években magyarországi tudósok társaságának megszervezésén munkálkodott, az *Allergnädigst Privilegierte Anzeigen...* (1771–1776) szerkesztője (SZELESTEI N. László: *Irodalom- és tudomány-szervezési törekvések a 18. századi Magyarországon, 1690–1790*. Bp. 1989. 92–100.). Részt vett a Ratio Educationis kidolgozásában, feltehetően tőle származnak a törvény azon passzusai, melyek az újságkollégiumok bevezetését írják elő az oktatásban (DEZSÉNYI Béla: *Die Anfänge des Zeitungswesens und Zeitungslesens in Ungarn. Nova Posoniensa 1721–1722*. = Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae 1971. 72–73.), és komoly erőfeszítéseket tett egy hivatalos tanügyi lap szerkesztésének megszervezésére (SZELESTEI N. László: *T. D. iskolai újság-tervezete* = MKsz 1976. 390–396.) Végrendeletében alapítványt tett az Institutum diplomatico-historicum javára.

²² VEZZA Gábor (?–1799), orvos. 1777 óta az egyetem orvosi karának igazgatója. A budai helyőrség tőrzsorvosa és Pest-, Pilis- és Solt-megyék tiszti főorvosa. 1785-től a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja, 1787 januárjától országos főorvos és az egyetem orvosi karának felügyelője. (MvU 1786. 64., PAULER: *i. m.* 140, 215, 310, 322, 389, 441.)

²³ RÁCZ Sámuel (1744–1807) orvosprofesszor. Reformátusnak született, de a jezsuiták nevelték. 1777-től rendkívüli tanárként tanít Budán, 1780-tól a bonctan, 1783-tól az élettan rendes tanára, többször, így 1785–86-ban is az orvosi kar dékánja. Magyar nyelven tartott egyetemi előadásokat. Magyar nyelvű orvostudományi művek szerzője. (PAULER 158.) A *Merkur von Ungarn* 1787/12. füzetében metszetet közöl róla. (MvU 1786. 66, 75.)

²⁴ KOPPI Károly (1744–1801) piarista szerzetes és tanár, történész, számos történeti munka szerzője, jelentős forrásgyűjteménnyel rendelkezett. 1784-től a pesti egyetemen a világtörténelem tanára,

Szvorényi.²⁵
 Dugonics.²⁶
 Horányi.²⁷
 Szerdahelyi.²⁸
 Toth.²⁹
 Spaics.³⁰
 File.³¹
 Haliczky.³²
 Magyary.³³

1788-ban a bölcsészkar dékánja. Kovachichot barátként és munkatársként támogatta forrásgyűjtő és forráskiadási munkálataiban. (V. WINDISCH Éva kandid. ért. 17., 58., 71–72.) (MvU 1786. 76., 82., 1787. 455.) Gyakran szerepelt szerzőként is, kisebb írásokkal a *Merkur*-ban.

²⁵ SZVORÉNYI Mihály (1750–1814) egyháztörténeti és egyházbizottsági munkák szerzője. 1777-től tanfelügyelő és a teológia egyetemi rendkívüli tanára Budán. 1784-től 1786-ig a zágrábi, 1786-tól 1788-ig a pesti szemináriumban az egyháztörténet tanára, a pesti egyetemen pedig a teológia rendes tanára (MvU 1786 71, 502, 505, 808, 998, 1057.).

²⁶ DUGONITS András (1740–1818) piarista szerzetes, író, az *Etelka* és számos magyar nyelvű színmű szerzője, 1777-ben mint a matematika tanára kerül az egyetemmel Budára. Magyar nyelvű matematikai munkák szerzője. 1788-ban az egyetem rektora. (MvU 1786. 76, 80., 81., 527., 1035., 1787. 453, 759, 1787-ben (12. füzet) a *Merkur* metszetet közöl arcképével.)

²⁷ HORÁNYI Elek (1736–1809) piarista szerzetes és tanár. A magyarországi tudósok lexikonának (*Memoria Hungarorum*) szerzője. Számos külföldi tudós társaság tagja. 1778-tól a történelem tanára a piaristák pesti gimnáziumában. 1786-tól a *Memoria Hungarorum* kiegészítésén dolgozott. (MvU 1786. 82, 1042, életrajza és méltatása: 967–993.; 1787. 439.)

²⁸ SZERDAHELYI György Alajos (1740–1808), a rend feloszlataáig a jezsuita rend tagja. Ekkor a budai főgimnázium igazgatója és a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja. Az esztétika meghonosítója hazánkban, 1784-ig az esztétika és a világi szónoklattan tanára az egyetemen. (PAULER: *i. m.* 92., MvU 1786. 66, 80, 155, 527, 628, 643, 688., 1787. 224, 760., 1787/11. füzetében a *Merkur* metszetet közölte róla.)

²⁹ Valószínűleg TÓTH Farkas (1746–1826), volt jezsuita pap és tanár, ekkor a budai főgimnáziumban a humaniőrak tanára (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891–1914. XIV. k. 367–368., MvU 1786. 155.).

³⁰ SPAICS István (1742–1804) jezsuita szerzetes volt a rend feloszlataáig. 1786-ban a humaniőrak tanára a budai főgimnáziumban (MvU 1786. 82, 155., SZINNYEI XII. k. 1328–1329.).

³¹ FILE András (1736–1792), volt jezsuita pap és tanár, 1773-tól az egyetemi főgimnáziumban a humaniőrak tanára, majd hitoktató. (MvU 1786. 83, 155, 319., 1787. 224.)

³² HALICZKY András (1753–1830). 1776-tól 1787-ig a humaniőrak tanára a budai főgimnáziumban. 1787-től Trencsénben tanít. 1792-től a német nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen. (MvU 1786. 155., 1787. 987., SZINNYEI IV. k. 346–349.) 1797–1800-ig a *Neuer Courier aus Ungarn* című pesti lap szerkesztője. (KÓSA János: *A Neuer Kurier története* = MKSz 1941. 150–166., 163–166.)

³³ Valószínűleg MAGYARY László, 1786-ban a grammatika tanára a budai főgimnáziumban. (MvU 1786. 155.) Szerepel a neve a *Merkur* előfizetői között. (MvU 1786. 84–99.) 1792-ben a budai olvasóköri tagjai között találkozunk a nevével. (H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*. Bp. 1967. 195.) 1792-ben felajánlja, hogy dolgozik Kovachich Institutuma számára (V. WINDISCH 1968. 118.).

Villich.³⁴

Pethő.³⁵

Olyan, többségükben ismert, tudós, vagy magas állású férfiakról van szó, akiknek vagy állandó tartózkodási helyük volt Pest-Buda, vagy legalábbis a terv megszületésének idején hivatali — többségében egyetemi, helytartótanácsi — teendőik folytán rendszeresen meg kellett fordulniuk ott.³⁶ Nyilván belőlük került volna ki Kovachich elképzelései szerint a társaság „jelenlévő tagjainak” nagy része. A Helytartótanács tanácsosainak (Podmaniczky, Tersztyánszky) és tanulmányi bizottsági tagjainak tervezett bevonása magyarázza talán azt, hogy Kovachich az „iratok cenzorait” is a társaság rendes tagjai között szerepelteti — mindez arra mutat, hogy a társaság működésének hivatalossá tétele is szerepelt tervei között. Szinte mindannyian kötődnek valamilyen formában az oktatáshoz. Az ismertebb, jelentős irodalmi munkásságot kifejtő tudósok többnyire egyetemi tanári, a kevésbé nagy nevűek budai főgimnáziumi tanári állásuk, többen helytartótanácsi tanulmányi bizottsági tagságuk révén. A névsorban szereplők túlnyomó része katolikus. A piarista tudósok éppúgy képviseltetve vannak köztük (Koppi, Horányi, Dugonits), mint az egykori jezsuiták (pl. Szerdahelyi, Horváth, File, Spaics). A hűsz személyből tizenheten szerepelnek a *Merkur von Ungarn* előfizetői között 1786-ban (csupán Spaics, File és Villich nem). Horányi Elek a *Merkur* terjesztésén is fáradozott: előfizetők gyűjtésére vállalkozott és külföldre igyekezett eljuttatni azt.³⁷ A felsorolt személyiségek egy részével Kovachich a pesti és budai szabadkőműves páholyokban is kapcsolatba kerülhetett (a budai „Az első ártatlansághoz” címzett páholyban Podmaniczky Józseffel és Skerlecz Miklóssal építhetett ki kapcsolatot,³⁸ s talán a szintén szabadkőműves Verhováczaival³⁹ is a szabadkőművesség fórumain került kapcsolatba).

Szerepelnek Kovachich névsorában azok (Skerlecz, Verhovác, Podmaniczky, Tersztyánszky, Koppi), akik néhány év múlva fő támogatói közé fognak tartozni forráskutatói munkájában. Korábbi, tudós társaság létrehozására irányuló szervezkedésekben Tersztyánszky Dánielen kívül, aki a hatvanas és hetvenes években Bécsből tett kísérletet tudományos társaság létrehozására,⁴⁰ csak Rác Sámuel és Horányi Elek neve szerepelt, akik 1779-ben a Hazafiúi Magyar Társaság alapító tagjai között voltak.⁴¹ Hármuk, Dugonits András, Tóth Farkas és ugyancsak Rác Sámuel neve szerepel majd a Révai Miklós által 1790–91

³⁴ Bizonyára azonos „Ant. Flor. Villich” (KÓSA János: *Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és az Ofner Zeitung*. Két budai hírlap története = MKSz 1942. In: 375–385, 376–377.) vagy „Willich” (KELÉNYI B. Ottó: *Buda és Pest hírlapirodalmának múltja* II. *Az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* = A Sajtó 1927/5. sz. 1–10., 2.) jogtanulóval („der Rechte Kandidat”), aki Schickmayer Jakabbal közösen, több más meg nem nevezett társuk nevében is, 1786. aug. 4-én kérvényt nyújtott be a Helytartótanácsához az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* című újság elindításának engedélyezéséért. A lap kiadói ezután többnyire csak mint „Schickmayer társasága” szerepeltek a vonatkozó ügyiratokban (KÓSA 1942. *uo.*). Villich neve „egyébként teljesen ismeretlen” (KÓSA *uo.*).

³⁵ Pethő Jakab (1752–1819) 1786-ban a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagja (MvU 1786. 65. és 436., SZINYEI X. k. 909., PAULER 399.) Az Institutum támogatói közé tartozott (V. WINDISCH 1968. 130.).

³⁶ Így ez a névsor Kovachich kapcsolatainak éppen ahhoz a részéhez szolgálhat adalékkul, melynek a levelezésben kevesebb nyoma maradt, mint a távol élőkkel fenntartott kapcsolatnak.

³⁷ V. WINDISCH kandid. ért. 18., ZUBER: *i. m.* 62.

³⁸ ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Bp. 1900. 262–263. szerint Kovachich 1784-től Skerlecz Miklóssal és Podmaniczky Józseffel együtt ehhez, illetve elődjéhez, *A hallgatóság*hoz címzett páholyhoz tartozott (*uo.* 271.). (Előtte a pesti Nagylelkűség páholyban tevékenykedett.) Vö. V. WINDISCH, kandid. ért. 16–17., 102. — A budai páholyba az Abafi által közölt névsor (*i. m.* 263.) szerint 1787 és 1789 között Haliczky András is belépett. Koppi Károly a pesti páholyban volt tag.

³⁹ ABAFI: *i. m.* 299., 328., V. WINDISCH 1968. 126.

⁴⁰ SZELESTEI 1989. 92–100.

⁴¹ *Uo.* 111–112.

folyamán létrehozni próbált tudós társaság reménybeli tagjai között.⁴² A budai olvasókabinet tagjai között szerepelnek majd 1792 elején Kovachich mellett Szerdahelyi, és a kevésbé illusztris nevek közül kettő: Tóth Farkas és Magyary (a Lesecabinet névsorában: Magyar) László.⁴³

Hogy Kovachich valóban megkérdezte-e ezeket az embereket a társaságalapításról és a *Sammlung* kiadásáról, vagy elállt ettől a tervétől, s hogy milyenek voltak az esetleg megkérdezettek reakciói, nem tudni, de tény, hogy a *Sammlung*ből még eddig egyetlen darab sem került elő. Kovachich 1787 végén még tervezte annak megjelentetését, és Kazinczytól például anyagot kért és kapott is a *Sammlung* számára,⁴⁴ de a vonatkozó levélben már „meine Sammlung”-ként említi.

A negyedik kötet lapjai között megtalálható egy *Ungrische historische Bibliothek* címmel tervezett, eddig ismeretlen, és ismeretlen sorsú folyóirat⁴⁵ 1788. július 7-i, pesti keltezésű, német nyelvű előfizetési felhívása is.⁴⁶ Kiadóként és főmunkatársként az egyetem két tanára, Koppi Károly és Werthes Frigyes Ágost⁴⁷ neveztetnek meg. A hirdetés szövege a következő:

Ankündigung.

Mit nächstem Jahr wird zu Pest unter dem Titel: Ungrische historische Bibliothek, eine periodische Schrift angefangen werden, die Vierteljährig herauskommen, und folgendes enthalten soll:

1. Lebensbeschreibungen berühmter und verdienstvoller Ungarn.
2. Beschreibungen merkwürdiger Gegenden, Oerter, Sitten, Gebräuche von Ungarn u. s. w.
3. Abhandlungen über historische Gegenstände, die Ungarn betreffen.
4. Bekanntmachung und Abdrücke wichtiger Handschriften, die hier und da in Ungarn zerstreut sind.
5. Auszüge aus grösseren Handschriften oder weniger bekannten weitläufigen gedruckten Werken.

⁴² Uo. 114–115., 148.

⁴³ H. BALÁZS Éva: *i. m.* 195.

⁴⁴ *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi: VÁCZY János. Bp. 1890. I. k. 156–157.

⁴⁵ V. BUSA Margit sajtóbibliográfiája feltüntet ugyan egy közel azonos című kiadványt („Ungarische Historische Bibliothek”. Pest, 1789.) (I/1. kötet, 295.), de a következő megjegyzéssel látja el: „Könyvkereskedői katalógus. Folyóiratként eml. Mo. bibliogr. VI. 375. p.” A Magyarország bibliográfiája VI. kötetének (*Nyomda- és kiadástörténeti repertórium*. Bp. 1972.) hivatkozott helye a nyomda és kiadó feltüntetése nélkül megjelent nyomtatványok között feltünteteti ugyan ezt a címet, de egyedül V. BUSA Margit gyűjtésére hivatkozik. Az Andrea és Wolfram SEIDLER által készített kommentált bibliográfiában egyáltalán nem szerepel ez a cím. Andrea SEIDLER – Wolfram SEIDLER: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809*. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Pressburg und Pest-Buda. Wien, 1988.

⁴⁶ Fol. Germ. 5/4. 336. f.

⁴⁷ Werthes, Friedrich August Klemens (1748–1817) württembergi származású író és tanár. A stuttgarti egyetem tanára volt 1783-ig. 1783-ban Bécsben tartózkodott, majd II. József kinevezte a pesti egyetem esztétika tanárává, ahol – protestánsként – 1784-től Szerdahelyi György Alajos utódja az esztétika tanszéken. 1791 után visszatért hazájába, ahol királyi tanácsos lett és egy időben a württembergi hivatalos újság szerkesztője is. Számos színdarab, költemény, szépirodalmi és irodalomtörténeti értekezés szerzője. Wieland barátja, egy időben a *Teutscher Merkur* és élete során több más német szépirodalmi folyóirat munkatársa volt. 1790-ben egy magyar történeti témájú, a szigetvári ostromról szóló „történeti szomorújátékot” jelentetett meg Bécsben, s tervezte egy Hunyadi Mátyásról szóló darab megírását is. (A mű magyar nyelven Bárány Péter által „kidolgozott” változatának kéziratát közzétette és tanulmánnyal ellátta: GYÁRFÁS Ágnes, Miskolc, 1986. A szerzőség kérdéséről: 106–113.) (NYIRY Erzsébet: *Werthes Frigyes Ágost Kelemen pesti éve, 1784–1791*. Bp. 1939.)

6. Urkunden, denen zugleich, wenn sie in ungrischer Sprache geschrieben sind, Uebersetzungen beygefügt werden sollen.

7. Nachahmungswürdige Beyspiele von Ungarn für andere Nazionen, und von andern Nazionen für Ungarn.

8. Fortlaufende Annalen, worinn merkwürdige von dieser Zeit an in Ungarn geschehene Vorfälle, Veränderungen, Erfindungen, neue Anstalten, und Verbesserungen, gelehrte Erscheinungen u. s. w. angezeigt werden sollen.

Beyträge, die in einen dieser Artikel einschlagen, werden in deutscher oder lateinischer Sprache angenommen. Die Hauptarbeiter und Herausgeber sind die an der ungrischen Universität angestellten Professoren Koppi und Werthes. Der Subscriptions-Preis beträgt, ohne Einschluss des Transports, für den ganzen Jahrgang einen Dukaten, der erst nach dem zweyten Vierteljahr zu bezahlen ist. Die Nahmen der Subscribenten werden dem Ende jedes Jahrgangs beygedruckt.

Pest, den 7. Julius, 1788.

Ez a folyóirat az első lett volna a hazai periodikák közül, mely a történeti témáknak és a forrásközlésnek már programjában ilyen nagy szerepet juttatott.

Ugyanakkor ez a folyóiratkiadási terv talán Kovachich terveinek soráról is elmondhat valamit. Az egyik szerkesztőként-kiadóként feltüntetett férfit, a történész Koppi Károly szerepel a fenti névsorban. Kovachichnak tehát szándékában állott őt a *Sammlung* kiadásáról és a társaságalkotási tervről megkérdezni, s esetleg azokba bevonni. Ez a tény, továbbá a *Sammlung* tervének és a Koppi neve alatt egy évvel később megjelent hirdetésnek az összevetése megerősíti V. Windisch Éva azon feltevését, hogy Koppinak nagy szerepe lehetett a Kovachich érdeklődési irányában, terveiben és tevékenységében 1788–89 során bekövetkezett hirtelen fordulatban.⁴⁸ A jozefinista szellemű, német nyelvű, elsősorban az oktatási intézmények adataival megtöltött *Merkur* szerkesztője és kiadója ugyanis 1789-től a magyar közjog történeti forrásainak feltárásával és kiadásával foglalkozik, életének ez válik fő célkitűzésévé, s kizárólag e célra szervez társaságot. 1787-ben még, mint láttuk, akadémiai jellegű, minden tudományágat felölelő tudós társaság tervét veti papírra, melynek kiadványában, a *Sammlungban* ennek megfelelően a legkülönbözőbb tudományterületekről származó munkák és adalékok helyet kapnának. A történelmi érdekű közléseknek a *Sammlungban* nem lett volna elsősege: a programban felsorolt tizenhat pont közül öt nevez meg történeti témákat. Igaz, a kisebb, vegyes közlemények hat pontja között négy nevez meg kimondottan történeti érdekű témát: történeti adatok helyesbítését, feliratok (külön pontban a római kori feliratok) ismertetését és frissen felfedezett régiségekről szóló beszámolókat vár a szerkesztő – természetesen, ha ezek az ország területén találtak, hazai vonatkozásúak. A programban felsorolt „értekezések” öt pontja közül viszont csak egy – igaz az első: „Historische Nachrichten von wichtigen oder merkwürdigen Vaterländischen Sachen” – történeti vonatkozású, amelyen azonban nem csak a „tulajdonképpeni történelmi” témákat érti a szerző, hanem ebben a pontban fogja össze a földrajzi, honismereti értekezéseket is.⁴⁹ Az *Ungrische historische Bibliothek* ezzel szemben, mint már címe is mutatja, elsősorban történeti érdekű folyóirat lett volna, a hirdetés több pontban is a forrásközlést jelölte meg feladatául.

1791-es nagyszabású tudományos társaság-tervezetében, a történeti források kiadására szervezendő Institutum diplomatico-historicumban már Kovachich is erre az egyetlen tudományterületre kívánja

⁴⁸ V. WINDISCH kandid. ért. 72. Koppiról tudjuk, hogy barátilag támogatta Kovachichot forrásgyűjtési és -kiadási munkájában, melyhez Kovachich már az 1789-es esztendő során hozzálátott. V. WINDISCH Éva feltételezi, hogy Wagner Károly mellett Koppi lehetett Kovachich „másik bizalmasa”, talán már az irányváltás éveiben, 1788–89-ben is, „ennek azonban, Koppi is Pesten élén, nem maradtak fenn nyomai.”

⁴⁹ Entwurf 10. Az értekezések további négy kategóriája: „2) Oekonomische Bemerkungen und Vorschläge. 3.) „Abhandlungen und Nachrichten aus der vaterländischen Naturgeschichte und allen drey Naturreichen”. 4) Medizinische und chirurgische Beobachtungen und besondere merkwürdige Fälle aus verschiedenen Zweigen der Arzneywissenschaft. 5) Beschreibungen mechanischer und Kunstwerke.”

koncentrálni az erőket. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy valamennyi tudományterület művelése egy társaság számára túl nagy feladat, megvalósíthatatlan, mert az erők szétforgácsolódásához vezet.⁵⁰

Az ismerttetett forráshelyek arra is újabb adalékot szolgáltatnak, milyen sok ponton érintkezik a pest-budai folyóirat- és hírlapkiadási tervek és a megvalósult lapok története kezdeményezőik, kiadói és munkatársaik körét és programjukat tekintve, még ha különböző nyelvűek is és tematikai kiágyalásuk is eltér.⁵¹ A latin nyelvű újságról, az *Ephemerides Budenséről* (1790–1793) V. Windisch Éva kimutatta, hogy szoros kapcsolatban állt a *Merkur von Ungarn*nal, a két szerkesztő, Tertina Mihály és Kovachich Márton György együttműködése következtében, akik kölcsönösen besegítettek egymásnak a szerkesztésben, és hogy a témák eltérő súlyozása ellenére a tartalmat tekintve is folytonosság mutatható ki a két lap között.⁵² Azon személyek nagy része, akiket Kovachich a *Sammlung* kiadásának tervébe be akart vonni, előfizetője volt a *Merkurnak* és egyikük-másikuk időről időre segítséget is nyújtott Kovachichnak a *Merkur* körüli teendőknél. Ezen aktív segítők egyike, Horányi Elek 1784-ben nyújtott be a Helytartótanácsnál egy kérelmet egy latin nyelvű újság megjelentetése ügyében, az engedélyt meg is kapta, de a lap – feltehetően előfizetők hiányában – nem valósult meg.⁵³ Koppi Károly, aki szintén szerepel Kovachich névsorában, egy évvel a *Sammlung* terve után maga is megjelentetett egy folyóiratkiadási tervet. Ezen öt egymást követő (német és latin nyelvű) vállalkozás kezdeményezői, kiadói kapcsolatban álltak egymással, s részben – azon túl is, hogy időnként megszólaltak egymás lapjaiban és reagáltak egymás tudományos tevékenységére⁵⁴ – valamilyen szerepet is kaptak egymás vállalkozásaiban.⁵⁵ Tersztyánszky neve Kovachich névsorában, a *Merkur* egész története és Horányi lapkiadási terve azt a vékonyodó szálat jelzi, amely ezeket a vállalkozásokat a Ratio Educationis nyomán megszületett iskolai újság-tervekkel köti össze. A névsorban szereplő nevek közül kettő, Haliczky és Villich neve pedig a pesti és budai német nyelvű hírlapok történetében is szerepet játszik.⁵⁶

BÓDYNÉ MÁRKUS ROZÁLIA

Az első római katolikus könyv- és folyóiratszemle hazánkban: Irodalmi Szemle 1876–1893.
Hazánk első római katolikus könyv- és folyóiratszempléjét Egerben szerkesztette és adta ki Luga László. ¹

⁵⁰ V. WINDISCH kandid. ért. 77.

⁵¹ V. WINDISCH 1955. 312.

⁵² *Uo.* 312–317.

⁵³ F. CSANAK Dóra: *A Ratio Educationis és az iskolai újságok* = MKsz 1975. 258–260., SZINYEI IV. k. 1071.

⁵⁴ WALDAPFEL: *i. m.*, V. WINDISCH kandid. ért. 20., *Uő.* 1955. 315.

⁵⁵ WALDAPFEL: *i. m.* 84. szerint talán Haliczky Andrásnak is volt valami szerepe az *Ephemerides Budenses* szerkesztésében. Szerzőként mindenesetre, Koppival és Kovachichsal egyetemben többször szerepel a lapban.

⁵⁶ Haliczky 1797-től a *Neuer Courier aus Ungarn* szerkesztője volt, Villich pedig az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* alapító szerkesztői közé tartozott. HALICZKY és SCHEDIUS Lajos szerkesztői munkája a *Neuer Kurier* profiljában változást hozott a korábbi, Moll Jeromos által szerkesztett évfolyamokhoz képest: „a belföldi hírek egyre többet foglalkoztak a szellemi élettel, az iskolázással és az egyetemmel, ami a szerkesztők érdeklődési köréből természetszerűleg következett” (KÓSA 1941. 164–165.). Érdekes kérdés, vajon az éppen 1787 elején induló budai német lap kezdetben megjelenő „Mannigfaltigkeiten” rovata, mely „felfedezésekről, találmányokról” is hírt adott, „történelmi, régiség-tani leírásokat” is tartalmazott, az iskolaügy iránt is érdeklődést mutatott, azonban a megjelenés első éve után elhalt (KELÉNYI: *i. m.* 6.), összefüggésbe hozható-e Villich nevével (ez a név talán a többi meg nem nevezett kiadó- és szerkesztőtárs körét is jelzi) – hiszen évekkel később, amikor Schickmayer már egyedüli kiadója volt a lapnak, tudománnyal kapcsolatos írások alig jelentek meg a lapban.

¹ LUGA László, a magyar katolikus könyv-, újság- és folyóiratkiadás méltatlanul elfeledett jelentékeny képviselője 1840. július 24-én született az Abaúj vármegyei Fony nevű faluban. Gimnáziumi ta-

Az orgánnum első száma 1876. január 1-jén jelent meg. Ezt megelőzően a szerkesztő 1875 decemberében mutatóváznyászmot tett közzé. Ebben megjelölte a lap célját, s közölte a leendő rovatok tervét.

„Jelen alakban, jövő 1876-i évi január 1-jétől Irodalmi Szemlét indítunk.

Teljesen fölöslegesnek tartjuk egy ily közlöny gyakorlati hasznát fejtegetni, és szükségességét indokolni ma, midőn a korszellem s ennek az irodalom és kritika fölötti hatalma ijesztő mérvben növekszik. Célját pedig alig fejezhetném ki rövidebben, mintha azt mondjuk: közlönyünk feladata leszen egyrészt a kath. irodalom iránti figyelmet felkelteni, s az azt megillető tiszteletet részére az ellenfélnél kivívni s fenntartani; másrészt az egyetemes irodalom általánosabb érdekű termékeiről tájékoztatást nyújtani.

E célt azáltal véljük elérni, ha az illető rovatokban:

1. Szemlét tartunk a kitünőbb hazai és külföldi újabb kath. irodalmi termékek fölött olyképpen, hogy a körülményekhez képest adván a mű tartalmának rövid kivonatát, tárgyilagossá bírálata és hozzászólása által a munka iránti érdekeltséget fokozzuk.

2. Nem mulasztjuk el az újabbak mellett a jelesebb, habár régi, de örökbecsű kath. munkák emlékét újra föleleveníteni.

3. Lehetőleg figyelemmel fogjuk kísérni a hazai és külföldi tudományos és klasszikus becsű munkákat, hogy azok irányát a kath. szellemhez mérve megvilágítsuk.

4. Fontosabb magyar irodalmi mozzanatok, egyesek vagy testületek irodalmi működése, működésük célja, iránya; hazai kath. könyvtáraink, szépirodalmunk stb.

Könyvészet cím alatt külön rovatban fogjuk felsorolni az időközben megjelent hazai és külföldi válogatott kath. munkákat.

Vegyes hírek alatt a tudományos és irodalmi világban történt nevezetesebb eseményeket fogjuk megemlíteni.

Érezzük a feladat nehézségét, melyre vállalkoztunk; de míg egyrészt bátorít a tudat, hogy célunk elérésére kitűnő munkaerőkkel szövetkeztünk, másrészt, hogy feladatunknak annál sikeresebben megfelelhessünk, a legjobb nevű külföldi kiadókkal léptünk összeköttetésbe.

A kath. irodalmi termékeknek minél nagyobb mérvben való terjesztése tekintetéből Hirdetések című rovatunk is leszen, hol a tér mennyiséghez képest aránylag sekély díjért tért nyitunk a szerző és kiadó uraknak, hogy már régebben kiadott vagy már általunk, egyszer ismertett munkáikat többször ajánlhassák. — Ugyan e rovat alatt tétethetnek közzé akár egészen, akár részben az előfizetés felhívások; itt hivatattik fel a közönség figyelmére a megjelenendő munkákra, miután az irodalmi rovatban csak a már megjelent művekről leszen szó.

Az irodalmat érdeklő minden kérdésre szerkesztőségünk azonnal válaszol. Az ismeretett vagy fölemlített munkák könyvtárusi úton leendő megrendelését, Szolcsányi Gyula egri könyvkereskedő útján, a legszívesebben és pontosan közvetíti.

A szerző és a kiadó urakat tehát tisztelettel kérjük, hogy kiadványaik egy példányát hozzánk beküldeni szíveskedjenek. Nem különben figyelmükbe ajánljuk lapunk hirdetési rovatát is.

Végre a t. c. közönséget kérjük, hogy a megindítandó Irodalmi Szemlének becses pártfogására méltatni szíveskedjék.

Az Irodalmi Szemle első száma 1876. jan. 1. én jelenik meg.”

nulmányait Kassán és Egerben végezte. 1856-ban felvették az Egri Papnevelő Intézetbe. 1862-ben szentelték áldozópappá. Ezt követően Egerszalókon, Diósgyőrben, Hevesen volt káplán. 1868-tól az Érseki Hivatalban teljesített szolgálatot. 1872. június 1-jétől 1897. október 1-jéig a helyi érseki líceumi kő- és könyvnyomda igazgatója volt. 1869-től 1893. június 29-ig az általa alapított és kiadott *Népűjság* illetve *Egri Népűjság* című lapot szerkesztette. Ez volt az ország első római katolikus hetilapja. Ennek volt utóda 1893. október 3-tól, az általa szerkesztőként elindított *Egri Híradó* című politikai és vegyes tartalmú lap. 1873 januárjától 1879-ig szerkesztette és adta ki az *Egri Népkönyvtár* című könyvsorozatot. 1872-től 1874-ig az *Egri Képes Naptár*at is szerkesztette. Szerkesztői és kiadói munkáján kívül számos cikket és könyvet írt; 1905. október 25-én hunyt el Egerben. (Vö.: SZECSKÓ Károly: *Széphalom* 5. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Szerk. KOVÁTS Dániel. Sátoraljaújhegy, 1993. 301–313.)

Ezt követően közölte a szerkesztő az előfizetési feltételeket. Majd felsorolta 1875-ben Magyarországon napvilágot látott katolikus hírlapok adatait, s német nyelvű katolikus folyóiratokat is ajánlott. Taglalta a Szolcsányi Gyula egri könyvkereskedésében kapható imakönyveket, az érseki liceumi nyomdában kapható könyvek címeit. Propagálta az Egerben megjelenő *Népújás* című lapot, amelyről azt írta, hogy: „A Népújás a jobboldali ellenzék álláspontját foglalta el, s a legkedveltebb és legerjedtebb néplap.” A mutatószámában több hirdetést is közzétett a szerkesztő.

Az *Irodalmi Szemlé* ben, kiadásának éveit alatti, az alábbiak publikáltak: Andrassy Kálmán rk. pap, Budapest; Babik József rk. pap, Eger; Balits Antal teológiai tanár, Győr; Bartalos Gyula rk. pap, Eger; Bartók István gimnáziumi tanár, Jászberény; Böhm János teológiai tanár, Eger; Bukoveczky Sándor rk. pap, Vencsellő; Buza Sándor teológiai tanár, Szatmár; Concilia Emil szentszéki jegyző, Nagyszombat; Csekő Gábor esperes plébános, Kál; Csősz Imre kegyesrendi szerzetes, Denkó György teológiai tanár, Eger; Giesswein Sándor püspöki titkár, Győr; Fehér Gyula székesegyházi hitszónok, Eger; V. Horváth József cisztercita tanár, Huttkay Lipót káplán, Árokszállás; Kandra Kabos rk. pap, Eger; Karácsonyi János teológiai tanár, Nagyvárád; Karsch Lollion rk. pap, Derecske; Kazaly Imre rk. pap, Nagykáta; Kisfaludy Árpád Béla prépost, egyetemi tanár, Budapest; Kontra Vazul rk. pap, Gyöngyössolymos; Luga László, az Irodalmi Szemle szerkesztője, Michalek Manó liceumi könyvtáros, Eger; Munkay János esperes-plébános, Garamszőlős; Nagy Lajos kegyesrendi tanár, Nováll János püspök, Nagyvárád; Pály Ede rk. pap, Sárköz; Párvy Sándor segédpüspök, Eger; Rapaics Raimund egyetemi tanár, Budapest; Ridarcsik Imre udvari pap, Eger; Sebők László rk. pap, Gyöngyössolymos; Stefanovszky Sándor apát-kanonok, Eger; Schultz Károly tanítóképző intézeti igazgató, Pécs; Sullay István esperes-plébános, Bogács; Surányi János kanonok, Győr; Szinyei József, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárosa, Budapest; Szóke Sándor elemi iskolai tanító, Eger; Szolcsányi Gyula könyvkereskedő, Eger; Szőlőssy Károly polgári iskolai igazgató, Arad; Szmidá Viktor rk. pap, Kömlő; Timon Ákos egyetemi tanár, Budapest; Tóth Mike jezsuita szerzetes, Kalocsa; Zsasskovszky József főszékesegyházi organista, Eger; Zsendovics József kanonok, Eger; Vincze Alajos tanítóképző intézeti igazgató, Eger; Vochler Alajos esperes-plébános, Gyöngyössolymos.

A szerzők közül az *Irodalmi Szemle* alapításában nagy érdeme volt Párvy Sándornak, aki több cikket is írt a folyóiratba. Szmidá Viktor is ott volt a lap alapításánál. Ő álnéven mintegy száz cikket írt a lapba. Például Mindszenty Gedeon és Ihász Gábor életrajzát, az *Újabb vallásos költészetünkről* című sorozatot. Több papköltő versét is bírálta. Az ő munkája volt az *Egyházi Értekezések és Tudósítások*, a *Gondolatok a könyvtárról* című sorozatok. Zsasskovszky József Zsasskovszky Endre életútját dolgozza fel a folyóirat számára.

A folyóirat egyes számainak jó része a folyamatosan megjelent katolikus tárgyú munkák ismertetéséből, kritikáiból tevődött össze. Kiadásának időszakában a különféle vallásellenes irányzatok ellensúlyozására megszorították a hitvédelmi, apologetikai munkák. Nem véletlen, hogy az ismertetett könyvek jó része ilyen jellegű volt. Az 1876. augusztus 1-jei számban *Katolikus irodalmi művek a szabadkőművesekről* című összeállításban a szerkesztő francia és német nyelvű hitvédelmi munkák ismertetését adta közre. Például báró Ketteler Vilmos mainzi püspök (1811–1877) magyarul is megjelent *Lehet-e hívő keresztény szabadkőműves?* című könyvét. Az ismertetés szerzője megemlítette, hogy a témáról eddig csak egy magyar nyelvű munka jelent meg. Az 1877. május 1-jei számban ismertetette a lap Sullay István *Szabadság, egyenlőség, testvériség. Vagy: Mi a szabadkőművesség alapelve, célja, kiviteli eszközei, eredménye és veszélye az államra, egyházra?* című 1877-ben, Egerben megjelent könyvét. Az 1878. június 1-jei számban találhatjuk Stöckel Albert *Az anyagelvűség* című 1878-ban megjelent munkájának ismertetését, amelyet a budapesti növekedő papság Egyházirodalmi Iskolájának munkaközössége fordított magyar nyelvre.

Az 1878. április 1-jei számban két apologetikus munka recenziója is napvilágot látott. Az egyik Sullay István *Szabadelvűség, szabadság és vallás, vagy: Mi az oka az állam és egyház közötti viszálynak* (Eger, 1879) és Bartók István *Vallásszabadság, vagy Egyház és állam* — szintén az említett évben Egerben megjelent könyve. Az 1881. október 1-jei szám egy újabb Sullay-munkát ismertetett, amelynek címe: *A kultúrharca és a római pápa tévmentessége, a lelkiismeret és az állam szempontjából*. Az 1891. június 1-jei számában jelent meg Prohászka Ottokár *Isten és világ, különös tekintettel a természettudományokra* című, 1890-ben Esztergomban kiadott könyvének ismertetése. Ez év szeptember 1-jén ismertetette a lap Duil-

he de Saint Projet francia kanonok *A keresztény hit természettudományos védelme* című kötetét, amely az említett évben jelent meg Temesváron, valamint Baksay József váci püspöki szentszéki jegyző *Communizmus és magántulajdon keresztény társadalmi szempontból* címen megjelent művét. 1893. december 1-jén Dudek János teológiai tanár *A keresztény vallás apológiája* című fenti évben megjelent művéről olvashatunk.

A szerkesztő rendszeresen recenzeálta az egyházi szerzők beszédeit, költeményeit, történelmi és egyházi munkáit. Ezek közül is csak a fontosabbnak ítélteteket emeljük ki. Ismertetésünket az egyházi beszédekkel kezdjük. Az 1877. február 1-jei számban ismertették Répássy János *Egyházi beszédek* és Vincze Alajos *Ünnepi egyházi beszédek* 1877-ben megjelent könyveit.

Az 1880. január 1-jei számban ismertette a szerkesztő Vincze Alajos *Vasárnapi egyházi beszédek* című, Egerben, a fenti évben megjelent munkáját. A következő év január 1-jei számban található Répássy János *Egyházi beszédek a római katolikus ünnepekre és vasárnapokra* című munkája második kötetének bemutatása, amely a fenti évben látott napvilágot. Az 1883. június 1-jei számban ismertették Mindszenty Gedeon *Vasárnapi egyházi beszédek* című alkotását. 1893. március 1-jén Babik József *Az élet nagy keresztútja: Nagybőjti beszédsorozat* című alkotása került bonckés alá.

A papköltők munkái közül az 1877. december 1-jei szám mutatta be Mindszenty Gedeon Budapesten megjelenő legújabb költeményeit. 1880. január 1-jén Répássy János (*Ribiszke: Csevegő habok – locsogása egy bús kedélynek vidám modern furcsaságok fölött*) az évben megjelent kötetét ismertették. Az 1888. július 1-jei számban Babik József egri papköltő *Százszorszépek az egyházi költészet mezejéről* című összeállítását olvashatták a folyóirat kedvelői. Az egyházi széprók közül az országszerzte ismert író, Vincze Alajos *Mezei virágok – beszédek a nép számára*, 1875-ben Egerben megjelenő könyve ismertetése érdemel nagyobb figyelmet.

A lap hasábjain fontos szerepet kaptak az egyháztörténeti és köztörténeti alkotások is. Az 1878. június 1-jei számban olvashatjuk Horváth Mihály *A kereszténység első századai Magyarországon* című munkájának recenzióját. Az év október 1-jén Fehérpataky László *A pannonhalmi apátság alapítólevele* című könyvét ismertették. A következő év szeptember 1-jei számában a neves egyháztörténész, Fraknói Vilmos *A szekszárdi apátság története* című könyvéről olvashatunk leírást.

Az 1882-ben bemutatott egyháztörténeti munkák közül kiemelhetjük a Koncz(?) László által összeállított *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* című 1881-ben megjelent kétkötetes alkotás-ismertetését. E kötetek 1321-ig tartalmazzák a primási levéltárban őrzött okmányokat. Az ismertett egyháztörténeti könyvek közül megemlítjük még Jánossy János nyitraiújlaki plébános 1883-ban megjelent, Pázmány Péterről írott monográfiáját. Az 1886. december 1-jei számban egri szerző, Kandra Kabos *Adatok az egri egyházmegye történelméhez* című sorozata első kötetének 3. füzetét ismertették.

A folyóiratban a szerkesztő közölte több egyetemes egyháztörténeti munka recenzióját is. Közülük kiemelkedik Rapaics Raimund egri teológiai tanár *Egyetemes egyháztörténet* című több kötetes könyve, amely a keresztény ókorral foglalkozó, 1879-ben megjelent kötetének bemutatása, valamint ugyane szerzőnek az 1886. május 1-jei számban közreadott *Egyetemes egyháztörténet* harmadik kötetének kritikája.

A folyóiratban bemutatott egyházjog-történeti munkák közül jelentősebbek Timon Ákos egri származású egyetemi tanár munkáinak ismertetései. Az 1881. január 1-jei számban olvashatjuk *A legfőbb kegyúri jog* című, 1887-ben megjelent könyvének recenzióját. Az 1889. január 1-jei számban pedig e szerző: *A városi kegyuraság Magyarországon* című művének leírása található.

Az egyházzenei munkák recenziói is helyet kaptak a lapban, különös tekintettel a híres Zsasskovszky családra. Az 1876. november 1-jei számban olvashatunk Zsasskovszky Endre – Tárkányi Béla *Katolikus Egyházi Énektrár* című művéről, amely 1874-ben látott napvilágot Egerben, második bővített kiadásban. A Zsasskovszky-testvérek (Endre és Ferenc) *Temetőkönyvét* az 1879. március 1-jei számban ismertették.

Nem kerültek el a szerkesztő figyelmét a világi tárgyú történeti, valamint a helytörténeti munkák sem. A világi tárgyú monográfiák ismertetései közül figyelmet érdemel az 1886. december 1-jei számban Ipolyi Arnold *A magyar szentkorona és a koronázási jelvények története és leírása* című, 1886-ban megjelent munkájának bemutatása. Érdekes ismertetés jelent meg az 1892. december 1-jei számban Ambrus József

kisoroszi plébános *Az 1848–49. évi szabadságharcban részt vett római és görögkeleti katolikus paphonvédek albumáról*, amely Nagykikindán jelent meg.

Az egyetemes történeti munkák közül kiemelhetjük Cantu Caesar *Világtörténelem* című munkájának 1876. március 1-jei számban közölt recenzióját. Az 1889. november 1-jei számban Böhm János *Rabszolgaság az ókorban* című, Egerben megjelent könyvét ismertették.

A helytörténeti munkák közül említésre méltó Pintér Sándor palócokról készített monográfiájának bírálata az 1880. február 1-jei számban. Az 1892-es évfolyamban olvashatunk az *Adatok az egri egyházmegye történelméhez* című sorozat harmadik kötetének első füzetéről, amely 1891-ben jelent meg Egerben. 1893-ban két helytörténeti munkára is felhívta a lap a figyelmet. Az egyik Szederkényi Nándor *Heves vármegye történeté* nek második kötete, a másik Michalek Manó *Az Egri Érsekmegyei Könyvtár címjegyzéke* című munkája.

Bár a folyóiratban elsősorban vallásos tárgyú munkákat recenzeáltak, bekerült a lapba több világi jellegű alkotás ismertetése is. Így az 1878. március 1-jei számban közölt ismertetést a szerkesztő Csiky Gergely *Janusz* című ötfelvonásos tragédiájáról, amely IV. Béla korában játszódik. A darab Januszról, a pogány Vata fiáról szól, aki elbukott a kereszténység elleni harcban. 1879-ben a drámaíró *Jóslat* című vígjátékát kritizálta a lap valláserkölcsei szempontból. Ebben az évfolyamban olvashatunk az egri születésű *Vitkovics Mihály munkái* című, Szvorényi József által szerkesztett kiadványról is, amely a jeles szerb-magyar költő költeményeit tartalmazza.

A világirodalmi alkotások közül az 1878. október 1-jei számban Dante *Isteni színjáték* ának *A Pokol* című része Angyal János által készített fordítását ismertették. Az 1887. január 1-jei számban egri szerző, Michalek Manó *Nala, a Mahá-Bráta* című szanszkrit költemény epizódja című munkáját recenzeálták.

Sor került több jeles korabeli irodalomtörténeti munka bemutatására is. Ezek közül kiemeljük az 1879-es évfolyamban publikált Báróczi Józsefnek *Révai Miklós élete és munkái* című művéről közreadott kritikát, valamint Bayer Ferenc Batsányi Jánosról készített monográfiája ismertetését.

Az 1880-as évfolyamban olvashatunk Szilády Áron *Temesvári Pelbárt élete és munkái* című művéről. 1885-ben Koltai Virgil *Czuczor Gergely élete és munkái* című monográfiáját ismertették. 1889. május 1-jén a hajdani egri ciszter diák, Horváth Ciryll *Temesvári Pelbárt és beszédei* című könyvét recenzeálta a folyóirat.

A kiadványban a szerkesztő közreadott néhány nevelésügyi munkáról készített ismertetést is. Így megjelent a Gyürki Ödön Rousseau nevelési elvéről Vácon kiadott munkájának az ismertetése. 1892-ben pedig Kraffszky József esztergomi főegyházmegyei áldozó pap ugyanez évben megjelent *A kisdédovács és Fröber kisdédnevelési rendszere* című könyvének bírálata.

Bölcseleti és bölcselet-történeti művek ismertetései is napvilágot láttak. 1882-ben Répássy János, Stöckl Albert és Mettinger Ferenc német szerzők tizenkét kötetes bölcseleti munkája fordításának ismertetése. 1895-ben pedig *A bölcselet tankönyve. Aquinoi Szent Tamás nyomán írta: Stöckl Albert. A második magyar kiadás után lényegesen átdolgozta, és az eredeti szöveghez alkalmazta: Répássy János* című munka bemutatása. Az 1887-es évfolyamban olvashatjuk Maczky Valér egri ciszter tanár *A bölcselet előtana. A lélektan és a logika elemei* című, Egerben megjelent könyvének ismertetését. A felsorolt bölcselettörténeti munkák közül a Répássy János által Stöckl Alberttől fordított *A bölcselet története* második részének ismertetését emeljük ki. Végül a folyóiratban ismertetett munkák közül egy nyelvészeti művet említünk meg. Az 1890. augusztus 1-jei számban ismertették Giesswein Sándor *Az összehasonlító nyelvészet fő problémái* című, 1890-ben Győrben megjelent könyvét. Az egyedi munkák bírálatán kívül minden számban ismertette a szerkesztő a hazai földön és külföldön megjelent vallásos tárgyú munkák címlírását.

A folyóirat hasábjain több fontos témakörrel jelent meg tanulmány. E témakörök közül kiemelt helyet foglalt el a katolikus könyvtárak, könyvkereskedések, könyvsorozatok propagálása. Az 1878. október 1-jei számban közölte a szerkesztő a *Könyvtárrendezés tervváltozata* című tanulmányt, a szerző feltűntetése nélkül. E dolgozathoz hozzászólt, annak hiányosságait korrigálva, Szinnyi József, a budapesti tudományegyetem könyvtárának első őre, akinek megjegyzései az 1879. október 1-jei számban láttak napvilágot.

Az 1880. június 1-jei számban tanulmányt olvashatunk a *Katolikus kiadványok elárúsítása érdekében* címmel. Az 1883. február 1-jei számban jelent meg a szerkesztő *Katolikus könyvkereskedők* című tanulmánya.

A minisztériumok, egyesületek által sürgetett népkönyvtárak megszervezése érdekében 1877. november 1-jei számában közzétette a folyóirat a népkönyvtáraknak ajánlott könyvek jegyzékét. E témához kapcsolódva Luga László folyóiratában több alkalommal foglalkozott az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egylet által 1878-ban újra indított *Egri Népkönyvtár* című sorozattal. Az 1877. november 1-jei számban az *Irodalomtársulati mozgalmakról* szóló cikkben erről a következőket olvashatjuk.

„Az Egri Irodalmi Egylet közelebb is oly vállalkozásba fogott, melynek keresztülvitele maga eléggé indokolná az egylet fennállásának jogosultságát, s a közügy javára hozza meg gyümölcseit.

Érjük a Népkönyvtár megindítását. A főpásztor helyes szózata, melyet legközelebb az egylethez intézett levelében e vállalat serény kivételére buzdítja a tagokat: az áldozatkész támogatás, melyet a vállalat anyagi biztosítására megadott, s jövőre is megígért, egyrészt az egyletre kötelező ösztönzésül, másrészt zálogul szolgálnak, hogy az egylet a vállalat komolyságához méltó, lankadatlan kitartással fog feladatának megfelelni.”

Az 1878. január 1-jei számban pedig felhívást tett közzé a megindítandó *Egri Népkönyvtár* ügyében. A sorozat megjelent darabjairól a folyóirat ismertetéseket közölt. A *Népkönyvtár* első füzetéről adott ismertetésben az alábbi megjegyzést olvashatjuk:

„A kat. sajtó osztatlan örömmel üdvözölte az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egylet fent címzett vállalatát, s oly örömmel, s mondhatjuk elismeréssel fogadta annak első füzetét. E füzet bírálataira nem vállalkozhatunk, mert a lap és vállalat neve alatt jelenik meg. Egyszerűen csak bemutatjuk s kérjük olvasóinkat, hogy terjesztésén iparkodjanak.”

Az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egylet 1875. november 15-én alakult meg Egerben. A megalakulást előkészítő hetes bizottság jegyzője Luga László volt. Az alakuló közgyűlésig negyvennégy működő és hatvanoktató pártfogó tagja – papok, tanítók, művészek – volt. Elnökévé Iház Gábor szerzetes nyelvész, alelnökévé Balásy Ferenc pap-történészt választották meg. A megjelentek – érdemeire való tekintettel – Lugát szerették volna titkárrá választani. Ő azonban sok elfoglaltságára hivatkozva nem fogadta el a jelölést. Így a titkár Vincze Alajos lett. A pénztárossággal Follmann Jánost bízták meg. A választmányba Zsiskovics József, Luga László, Mindszenty Gedeon, Bartók István, Zsaskovszky József és Szmda Viktor került be. Az Egylet célja az egyházmegyében lévő írói erők egyesítése, s ezáltal egyesek irodalmi munkálkodásának kölcsönös elősegítése, s jó irányú sajtó támogatása volt.²

A folyóirat 1883. január 1-jei számában az *Egházi irodalmi mozgalmaink* című cikk szerzője javasolta a katolikus lapokról és folyóiratokról egy repertórium készítését. Az 1882. február 1-jei, március 1-jei, április 1-jei és május 1-jei számában közreadott *Töredékes gondolatok* című cikk szerzője felvettette a magyar katolikus irodalom repertóriumának elkészítését, amely tartalmazná egyrészt a megjelent könyvek bibliográfiáját, másrészt pedig a katolikus írók életrajzi adatait.

Már a folyóirat 1879. december 1-jei számában megpendítette egy keresztény irányú szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóiratnak a megindítását.

Az orgánium rendszeresen közölt cikkeket a különféle egyházmegyék papnevelő-intézetében működő egházi irodalmi társulatokról. Az 1876. szeptember 1-jei, október 1-jei és november 1-jei számban tanulmány jelent meg az egházi irodalmi iskolák történetéről, amelyben a kalocsai, a váci, a besztercebányai, a jászói, a győri, a szombathelyi, a veszprémi, a temesvári, a pécsi, a kassai és a nagyváradi egházi irodalmi társulatokról olvashatunk.

A szerkesztő az 1886. június 1-jei és július 1-jei számban két részben közölte Ambrus László tanulmányát *Visszapillantás az egri növendékpapság egházi irodalmi társulatának 50 éves múltjára* címmel, melyet a szerző a társulat 1885. december 13-i Mária-ünnepségén olvasott fel. Ez volt az első publikáció az

² Egri Egyházmegyei Közlöny, 1875. július 16.; nov. 16.

1835. december 19-én alapított társulatról. Értékét növeli, hogy az egyesület 1848 előtti iratai elvesztek. Így annak 1849-ig terjedő múltját e cikkből ismerhetjük meg. Az 1878. január 1-jei számban az erdélyi egyházmegyei irodalmi társulatról olvashatunk. 1883. április 1-jén jelent meg a szatmári egyházmegyei papság irodalmi működéséről szóló cikk.

A szerkesztő folyóiratában rendszeresen bemutatta a korabeli katolikus írókat. Az 1876. március 1-jei, április 1-jei, május 1-jei és június 1-jei számban olvashatjuk az *Újabb vallásköltészetünkről* című tanulmányt, amelyben a szerző Tárkányi Béláról, Sulyánszki Jánosról, Pájer Antalról, Mindszenty Gedeonról, Talabér Jánosról és Lázár Miklós egyházi költőről írt.

1881 első felében ötrészes dolgozat foglalkozik az újabb katolikus regényírókkal. A szerző ebben Hahn Ida német katolikus írónőt, Conrad von Bolanden német katolikus író, valamint Feran Cabollet-rot olasz katolikus írónőt mutatta be. Az 1882. november 1-jei számban javaslatot olvashatunk az akkor működő egyházi írók tömörítésére.

1891. november 1-jén a szerkesztő rövid tanulmányt tett közzé *Katolikus íróink* címmel, amelyben két újabb keletű hibáról írt a szerző: munkájukban nem közlik a felhasznált külföldi szerzők neveit és munkáik címét, bár idéznek tőlük; a másik hiba, hogy az irodalmi kritikák nem érintik a művek hibáit, azokról csak dicsérő hangnemben írnak. Az 1880. május 1-jei számban érdekes cikk jelent meg az irodalomkritikáról. E tanulmány témájához csatlakozik az 1880. augusztus 1-jén, szeptember 1-jén, október 1-jén közreadott *Gondolatok a kritikáról* című tanulmány.

A folyóirat sokat foglalkozott a katolikus újság- és hírlapirodalom aktuális és történeti kérdéseivel. Az 1878. április és május 1-jei számban olvashatjuk a *Katolikus lapirodalmunkról* című tanulmányt. 1883 második felében négyrészes dolgozatot tett közzé Szmda Viktor *Egyházi értekezések és tudósítások* címmel, amelyben az 1820–1824-ig megjelent folyóiratot méltatta. Az 1884. március 1-jei számban olvashatunk az 1884-ben indított *Katolikus Teológiai Folyóirat* című periodikáról.

1884 második felében és 1885 tavaszán több részes tanulmányt közölt a folyóirat a Guzmics Izidor bencés szerzetes által 1832-ben alapított *Egyházi Tár* című folyóiratáról, amelyet 1839-ig adtak ki.

A folyóirat értékes közleménye a *Katolikus hírlapirodalmunkról* című tanulmány, amely az 1891. május 1-jei számban látott napvilágot. Ebben a szerző hetvenhét, Magyarországon megjelent katolikus folyóiratot sorolt fel. A cikkből kitérünk, hogy 1876-ban csak huszonekét katolikus egyház által kiadott folyóirat volt Magyarországon. Tehát ettől az említett évtől ötvenöt új egyházi orgánus keletkezett. Ezek közül hét Egerben jelent meg, amely hazai viszonylatban is feltűnően jelentős szám.

Nyomdai és könyvtörténeti szempontból rendkívül értékes Szmda Viktor *Egri nyomtatványok a múlt század második felében* című több részes tanulmánya, amely a lap 1891-es és 1892-es évfolyamában jelent meg. Dolgozatában a szerző 1758-tól tekintette át az egri nyomdában készített kiadványokat. Összesen kilencvenhat nyomtatványt ismertetett. Az említett dolgozathoz kapcsolódik az 1892. december 1-jei számban olvasható *Egri nyomtatványok a XVIII. század második feléből és a XIX. század elejéről* című tanulmány, amely lényegében pótlás az első közlemény anyagához. Ebben a szerző hét újonnan előkerült nyomtatványt írt le.

A folyóirat *Irodalmi vegyesek* című rovata is igen érdekes anyagokat tartalmazott. Többek között olvashattunk ebben könyvajánlásokat, előfizetési felhívásokat. Például az 1877. november 1-jei számból megtudjuk, hogy Ipolyi Arnold Veresmarti Mihály 17. században élt költőről készített előadása könyv alakban is meg fog jelenni. Az 1878. augusztus 1-jei számban a szerkesztő a papság, illetve az olvasók figyelmébe ajánlotta Répánszky József kassai egyházmegyei áldozó pap és papneveldei tanár az egri líceumi nyomdában készülő *Általános dogmatika: vagyis Alapzatok teológia* című munkáját. Az 1880. április 1-jei szám arról tudósított, hogy Tárkányi Béla, a Szent István Társulat alelnöke a Társulat március 18-i közgyűlésén 100 arannyal járó pályátételt tűzött ki egy olyan munka megírására, amely a kereszténység korai időszakát vizsgálja Magyarországon, Szent István király koronázásától Szent László király haláláig.

E rovatban a folyóirat hírt adott nevezetesebb helyi és országos irodalmi rendezvényekről. Az 1878. júniusi számban hírt közölt az augusztus 25-re Egerbe tervezett Vitkovics-emlékünnepeletről. A szeptemberi számban pedig közreadta a szerkesztő Szvorényi József elnöki megnyitóbeszédét. Hírt közölt a szerkesztő különböző síremlékek, emlékművek felállításáról is. Például az 1879. július 1-jei számban

olvashatunk arról, hogy az egri Fájdalmas Szűzről elnevezett temetőben felavatták Mindszenty Gedeon elhunyt egri papköltő síremlékét.

A szerkesztő közölt több érdekes irodalomtörténeti jellegű adatot is. Például az 1877. március 1-jei számban található a Törökország által Magyarországnak ajándékozott harmincnégy darab Corvina címét. Az 1884. május 1-jei számban a szerkesztő egy olasz folyóiratban megjelent tanulmányra hívta fel a figyelmet, amelynek címe *Egy Dante-kódex Magyarországon*. A cikk az egri érseki könyvtárban meglévő latin nyelvű Dante-hátrýakódexről szól.

A folyóiratban olvasható néhány lényeges irodalomtörténeti tanulmány is. Az 1877. augusztus 1-jei számban kapott helyet a *Jámbor szándékok* című tanulmány első része, amely Tertina Mihály miskolci gimnáziumi tanár 1787-ben tervezett, de el nem készült magyar irodalomtörténeti munkájáról szól, amelyben a szerző a magyar költők életrajzát és az ahhoz kapcsolódó antológiát akarta közreadni. Az 1887. szeptember 1-jei számban megjelent második részben Concilia Emil *Magyar Szaturnus folyóirat terve Fulnesics János által a XVIII. század végén* című tanulmányt adta közre.

1880 októberében és novemberében kétrészes tanulmány olvasható a neves egri nyelvészről és irodalomtanárról, Ihász Gáborról. 1890. április 1-jén Faludi Ferenc vallásos énekeiről olvashatunk. Az 1893. augusztus 1-jei számban kapott helyet a jeles egri tankönyvíróról és pedagógusról, irodalomtörténészről, Szvorényi Józsefről készített életrajz.

A folyóiratban található néhány tanulmány az egyházi zene történetéről. Ezek közül kiemelkedik az 1888 nyarán Zsasskovszky Endréről (1824–1882), az országos híró egri egyházi karnagyról készített tanulmány. A szerkesztő foglalkozott a Tárkányi Béla-féle *Szentírás*-fordítás kiadásával is. Az 1890. június 1-jei számban tanulmány jelent meg Tárkányi Béla *Szentírás*-fordításának második kiadásáról, amelynek nyomása az említett év június elején kezdődött el az egri líceumi nyomdában. A jeles fordításról a folyóirat 1892. szeptember 1-jei számában Samassa József érsek írt méltatást.

Az orgánnum szerkesztője az 1893. év utolsó, december 1-jei számában az alábbiakat tudatta az olvasókkal: „Midőn a mai számmal az Irodalmi Szemle XVIII-ik évfolyamát befejeztük, egyúttal a jövőre a lapot be is szüntetjük. Szívöböl hálás köszönetet mondunk az élöknek, kik nehéz munkánkban önzetlenül oldalunk mellett állottak. Akik 18 év alatt lapunk munkatársai voltak.” Miután felsorolta a lap munkatársainak nevét, tudósítását így fejezte be: „18 év szép idő. Most már a fiatalabbak csináljanak jobbat, szebbet, hasznosabbat. Mi megtettük a magunkét. Isten velünk!”

SEZCSKÓ KÁROLY

Az emigráció szerepe a II. világháború utáni magyar kultúrdiplomáciában (1945–1947).

Válságos helyzetben egy nemzet sorsáért felelősséget érző erők minden olyan eszközt igénybe vesznek, amellyel lehetőséget látnak a problémák megoldására, illetve a nehézségek csökkentésére. Így volt ez a II. világháború utáni Magyarországon is, amikor a nagyon súlyos nemzetközi elszigeteltség idején a magyar politikai és kulturális elit minden etikailag és morálisan igazolható lépést megtesz annak érdekében, hogy a magyarság nemzetközi pozícióit javítsa és ezáltal is elősegítse az ország demokratizálását és modernizálását. Az ország megmentése érdekében a korabeli politikai és szellemi vezető réteg terveiben igen fontos szerepet kap az emigráció, a magyar vagy magyar származású emigránsok segítségének igénybevétele.

Az emigráció jelentőségét az is növelte, hogy a magyar emigránsok többsége azokban az országokban élt, amelyek a II. világháború utáni új világrend meghatározó hatalmai voltak, illetve olyan semleges országokban tevékenykedett, amelyeknek nagy volt a nemzetközi presztízse, ezért tényleges cselekvési helyzetben voltak. A háború utáni Magyarországon abban bíztak, hogy az emigránsok egy része hazatelepül és részt vesz az ország felvirágoztatásában, akik pedig külföldön maradnak, az emigrációból segítik az ország újjáépítését és modernizálását. A magyar vezetés elvárása nem volt alaptalan, mert a magyar származású emigráció tagjainak többsége tudta, hogy mit köszönhet a magyar kultúrának, azoknak az iskoláknak, amelyek ifjú korában szakmai-tudományos, illetve művészeti karrierjét segítették. A külföldre kerültek közül igen sokan voltak olyanok, akiknek fiatalkori emlékeik mellett rokonsági kapcsolatai

is voltak Magyarországon. Az emigránsok segítségnyújtásra való felkérése a magyar szervek részéről indirekt erkölcsi jóvátétel volt azoknak, akiket vallási vagy politikai okokból üldöztek el Magyarországról. Az emigrációba vetett bizalom azért is nagy volt és sokat is vártak tőle, mert az emigránsok közül többen a befogadó ország, illetve a nemzetközi kulturális és tudományos élet elismert személyiségei lettek.

A magyar politikai élet pártjainak egy része és a kultúrdiplomácia 1945 után kidolgozott emigráns elképzeléssel rendelkezett és olyan tervet alakított ki, amely tudatosan számolt a magyar származású emigránsok segítségével, illetve rajtuk keresztül a befogadó ország támogatására is gondolt, esetenként nemzetközi segítségben is reménykedett. A háború utáni időszak emigráció-koncepcióinak sajátossága ugyanakkor, hogy ezek kezdetlől és kizárólag a nyugati emigrációra „készültek”, annak ellenére, hogy a két világháború között nagy létszámú emigráció élt a Szovjetunióban is. Ennek az egyoldalúságnak az okát abban látjuk, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejöttétől, illetve az új hatalmi szervek megszerződésétől világhóssá vált, hogy a szovjetunióbeli magyar emigráció többsége hazatelepül, és ezért vele perpektivikusan, mint emigrációval nem kell számolni. Mivel a kulturális-tudományos emigráció nagy része Nyugaton volt, ezért a legfontosabb elképzelések velük kapcsolatosan fogalmazódtak meg. A demokratikus Magyarország kultúrdiplomáciai célkitűzéseinek megfelelően így az egyes országokban élő emigránsokkal eltérő céljai voltak a magyar politikai és szellemi vezetésnek. Nem volt véletlen, hogy volt olyan emigráció, amelytől az ország jó híre „helyreállításának” elősegítését várták. Volt viszont olyan magyar származású emigrációs központ, amelytől a magyar tudomány reformjának támogatását és a nemzetközi tudományos életbe való újbóli bekerülés elősegítését remélték. A frekvenciát országokban élő magyar származású elitől ugyanakkor egyfajta kulturális missziót vártak.

A kutatás azt is bizonyította, hogy az emigránsok segítőkészsége mindaddig kimutatható, amíg az emigráció számára nyilvánvalóvá nem vált, hogy Magyarországon diktatúra alakult ki. Ez a fordulópon 1947, mely év tavaszától már nemcsak a polgári alternatívát képviselő politikusok kényszerülnek emigrációba, hanem azok a tudósok és művészek is, akik 1945-től tevőleges résztvevői voltak a demokratikus átalakulásnak és az ország újjáépítésének. 1947 fontos választóvonal a magyar emigráció életében azért is, mert 1947 nyaratól megindult egy új emigrációs hullám. A magyar kulturális és tudományos elit köréből igen sokan Nyugatra távoznak, mert az „új” politikai erőktől veszélyeztetve látják a tudomány szabadságát és a kultúra autonómiáját. Az elit köréből többen fizikai létüket is veszélyben érzik. Mivel az elitnek ez a csoportja a demokrácia elkötelezett híve volt, ezért a Nyugaton élő magyar és magyar származású szellemi kiválóságok és a létrejött népi demokrácia kapcsolata megváltozott. A demokratikus Magyarországot korábban segítő emigráció a népi demokráciát már nem patronálja, az együttműködés az emigráció és az óhaza között több mint két évtizedre megszakadt.

Amerikában a tudósok szerepe meghatározó

A magyar kultúrdiplomácia és a szellemi élet meghatározó személyiségei a háború befejezésétől nagy fontosságot tulajdonítottak a nyugati, ezen belül az amerikai kapcsolatoknak. A magyar vezetés tisztában volt az Egyesült Államok szerepével, azt is látta, hogy az USA a világ új tudományos központja, és jól tudta, hogy a kultúra mely területein játszanak az amerikaiak vezető szerepet. A valós helyzet ismeretében alakította ki a kultúrdiplomácia a preferenciákat.

A magyar–amerikai kulturális kapcsolatok újrafelvételében kezdettől fontos szerepet kapott az emigráció a két évszázada az Egyesült Államokban élő magyar kivándoroltaknak. Az 1945 utáni helyzetben az egyik legfontosabb kapcsolatot azonban a két világháború között antiszemizmus miatt elmenekült magyar származású kulturális kiválóságok, elsősorban a tudósok jelentették. Ezeknek a többsége magyar középiskolákban érettségizett, egyetemi pályájuk egy része is Magyarországhoz kötődik, kulturális gyökereik a magyar kultúrához fűzik. A tudósok nagy részének élő kapcsolata is volt az óhazához. Érzelmi viszonyulásuk — a súlyos problémák, a jogos sérelmek ellenére — a magyar kultúrához az estek többségében pozitív volt. Az ország számára potenciálisan nagy lehetőséget jelentettek.

A magyar kultúra nemzetközi pozícióinak javítása és a modernizáció érdekében az emigrációt különböző szervezetek és a szellemi élet kiválóságai közül többen is felismerték. A Magyarok Világszövetsége már 1945. május 10-én kérte, hogy a magyar művészek, tudósok, írók jutalmazására szánt alapítványi díja-

kat elsősorban a külföldi magyar szellemi kiválóságoknak ítéljék. A Világszövetség 1945. augusztus 1-jei ülése a Külügyminisztérium és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium képviselőinek jelenlétében a következő, magyar származású, az USA-ban élő szellemi kiválóságokat szándékozott jutalmazni: Kármán Tódor fizikus, mérnök, Ferenczi Imre szociálpolitikus, Pogány Nelli festőművész, Ormándy Jenő karmester, Vasváry Ödön történész és Mendlik Oszkár festőművész. ¹ A Magyarok Világszövetsége vezetője, Ács Tivadar a kitüntetési javaslatot eljuttatta Vas Zoltánnak, Budapest főpolgármesterének.

Az emigráció erkölcsi elismerésének kezdeményezése mellett a magyar szellemi kiválóságok repatriálását is kezdeményezte a Külügyminisztérium a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál. 1945. július 10-én szóbeli jegyzékben kérték Károlyi Mihály, Vámbéry Ruzstem és Bartók Béla hazatérésének elősegítését. A magyar emigráns kiválóságokat a kormány a demokratikus újjáépítés szempontjából igen fontos személyiségeknek tartotta, ezért felkérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, hogy repatriálásuk érdekében az Egyesült Államok és Nagy-Británia kormányainál a szükséges lépéseket tegye meg. ² Az emigráció szellemi elitjének megbecsülését az is jelzi, hogy egy részüket kooptálták az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1945. augusztus 18-án a parlament elnöke levelet írt a Külügyminisztériumnak Károlyi Mihály és Vámbéry Ruzstem hazahívása ügyében. ³

Az amerikai emigráció és az óhaza kapcsolatának kialakításában igen aktív szerepet játszott a washingtoni magyar követség. 1946. február 6-án Szegedi Maszák Aladár követ levelet írt Keresztury Dezsőnek Bartók Béláné (Pásztory Ditta) hazatérése ügyében. ⁴ A Szegedi Maszák levelére február 21-én válaszoló kultuszminiszter egyetértett abban, hogy Bartók Béla özvegyének itthon van a helye, és mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy mielőbb méltó körülmények között térjen haza. A VKM vezetője, aki Bartók Bélát és Pásztory Dittát igen nagyra értékelte, féltőnek tartotta, hogy a háború utáni rossz magyarországi viszonyok miatt Bartók özvegye nem fog megfelelő körülmények közé kerülni. Amennyiben azonban úgy határoz, hogy a nehézségek ellenére mégis haza kíván jönni, biztos lehet abban, hogy az egész nemzet szeretete fogja várni. ⁵ A magyar származású tudományos elit erkölcsi jóvátétele és a magyar tudományos élet kapcsolatteremtése érdekében nagy fontossága volt a washingtoni magyar követség 1946. április 11-i javaslatának, amelyet a Külügyminisztériumnak küldött. A követség több magyar származású tudós díszdoktorrá avatását kezdeményezte. A felterjesztettek a korabeli nemzetközi tudományos élet csúcán állottak. A listán szerepelt Kármán Tódor, a Californiai Institute of Technology professzora, a kiváló aerodinamikus, Szilárd Leó a Columbia Egyetem tanára, világhírű fizikus, Neumann János, az Institute for Advanced Study Princeton kutatója, a digitális számítógép feltalálója, Teller Ede, a Chicagói Egyetem professzora, a világ egyik legzseniálisabb fizikusa, Wigner Jenő, a Princeton University tanára, szintén világhírű atomtudós. Ennél kiválóbb kutatókat ritkán produkál a tudománytörténet, többsége már ekkor vagy a későbbiek során Nobel-díjas lett. A díszdoktori cím elnyerésére felterjesztettek között volt még Brunauer Stephen a Department of Agriculture kutató-vegyszere, akinek szintén fontos szerepe volt az amerikai atomkutatás terén. ⁶

Az ügyben a VKM először véleményt kért a Műegyetemtől, majd a X. ügyosztály intézkedés nélkül ad acta tette az ügyet, ami nagyon nagy hiba volt. Magyarország kulturális atmoszférájának demokratizálása, valamint a modernizáció elősegítése érdekében egyaránt helyes lett volna, ha erkölcsi jóvátételt tesz azoknak, az elsősorban az USA-ban élő tudósoknak, akiket a Horthy-korszak antiszemitizmusa elűldözött. Az elutasítással kapcsolatos jegyzőkönyv nem áll rendelkezésre, de az ügy egyértelműen összefüggésbe hozható a Fulton utáni hangulattal és azzal a ténnyel, hogy a felterjesztett szellemi kiválóságok valamennyien kapcsolatban álltak az atombomba kifejlesztésével, illetve a stratégiai légierőkkel. A

¹ Új Magyar Központi Levéltár (UMKL) XIX-J-I-k. 1945-110022

² UMKL. XIX-J-I-k. 1945-31008/pol.

³ UMKL. XIX-J-I-k. 1945-31008

⁴ UMKL. XIX-I-le. 1946-26211

⁵ UMKL. XIX-I-le. 1946-26211

⁶ UMKL. XIX-I-le. 1946-53195

posztpluralista Magyarországon már nem értékelték, hogy valamennyien a fasizmus legyőzése érdekében vettek részt az atombomba létrehozásában.

A disz doktorságra felterjesztettek közül Kármán Tódort a Külügyminisztérium 1946. október 8-án a VKM-nek újólag javasolta, hogy hívják meg. Kármán Tódor ugyanis 1947 nyarára Európába készült, és ezért kezdeményezték, hogy Magyarországra is ellátogathasson.⁷ Mivel Kármán professzor az USA-ban élő magyar származású tudósok között előkelő helyet foglalt el, jogosan kérte a Külügyminisztérium, hogy a magyar tudományos körökkel való alaposabb, kölcsönös megismerkedés céljából meghívást kapjon Magyarországra. 1946 végén a magyar belpolitikában és tudománypolitikában már más szempontok érvényesültek, mint a háború utáni első két évben. A pluralizmussal szakító Magyar Kommunista Párt tudománypolitikája már a Szovjetuniót és nem a Nyugatot preferálja.⁸ A hidegháborús elszigetelés, önelzárkózás Magyarország kulturális és tudományos fejlődését negatívan befolyásolta. Néhányan még 1947-ben is az ország szellemi kapcsolataiban nagy szerepet szántak a nyugati emigrációnak. Szalai Sándor szociológus a magyar tudományos élet nemzetközi helyzetének javítása érdekében továbbra is igénybe akarta venni az emigráns magyar tudósok segítségét. 1947. május 4-én a Magyar Egyetemek és Tudományos Kutatóintézetek Segély közösségének megalakításakor tartott referátumában javasolta, hogy a két világháború között tekintélyt veszített magyar tudományos élet presztízsének helyreállítása érdekében az egyetemek mozgósítsák a külföldön katedrát nyert 100–120 magyar professzort és a magyar tudomány külföldi barátait, a nemzetközi alapítványokat és a tudományos szervezeteket.⁹

A magyar kultúra és tudomány számára az emigráció összekötő kapcsot jelentett az egyetemes kultúrával és a világ tudományos életével. Magyarország szellemi elitje és a széles látókörű politikusok jól látták, hogy az emigráció segítheti a modernizációt és hozzájárulhat az ország nemzetközi presztízsének növeléséhez. A fokozatosan totalizálódó politikai rendszer azonban arra kényszeríti a szellemi kiválóságok egy részét, hogy emigráljanak. Magyarországról megindult az elit újabb kivándorlási hulláma. Tragikus, hogy ebben az emigrációban nagy számban olyan intellektuelek voltak, akik meghatározó szerepet játszottak a háború utáni új magyar kultúra létrehozásában. Kivándorlásuk után zsenialitással más népeket segítettek. Egyetemes teljesítményeik csak áttételesen hatottak a magyar kultúrára.

Angliában is a tudósok dominálnak

A magyar kultúrdiplomáciának az Egyesült Királyság irányában kialakított felfogása sok tekintetben hasonlított az amerikaiakkal kapcsolatos elképzelésekhez. Magyarországon jól látták, hogy a nemzetközi tudományos színvonal elérésének csak akkor van valós alapja, ha az ország a legmagasabb szakmai színvonalat elérte országokkal veszi fel a kapcsolatokat. A háború után a legszorosabb kapcsolatok tudományos téren Nagy-Britanniával épültek ki. A tudomány modernizálása érdekében a magyar tudomány számára nem volt közömbös, hogy sikerül-e megtalálni azokat a mintákat, amelyek modellül szolgálnak.

A Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsa már 1945. július 20-án tartott ülésén elhatározta, hogy az angol–magyar kulturális kapcsolatok elmélyítése érdekében egyrészt az angol tudományos világ kitűnőségeit, másrészt a tudományos és irodalmi élet Nagy-Britanniában élő magyar származású kiváló képviselőit 1946–1947-es tanévben egy-egy reprezentatív előadásra meghívja.¹⁰

Az angol tudósokkal és a tudományos intézetekkel való kapcsolatteremtésben fontos összekötő szerepet játszottak a Nagy-Britanniában élő magyar származású tudósok. A magyar tudománypolitika irányítói is igénybe vették az emigránsok segítségét Magyarország tudományos talpraállításához és a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódáshoz. Egy 1945-ös döntésnek megfelelően a budapesti egyetem vezetése felkérte a karokat, hogy a Nagy-Britanniában élő kiváló magyar származású tudósok meghívása érdekében tegyenek lépéseket. A Jog- és Államtudományi Kar Polányi Károlyt, a londoni egyetem tanárát hívta meg, aki a meghívást elfogadta. Polányi professzor tervezett előadását *A gazdaság szere-*

⁷ UMKL. XIX.–I-le. 1946–75279

⁸ Párttörténeti Intézet Archivuma (PTI. Arch.) 274–23/17

⁹ *Népszava* 1947. május 6.

¹⁰ UMKL. XIX.–I-le. 1946–114879

pe az újkori társadalom kifejlődésében címmel 1946. október 15. és november 15. között szándékozott megtartani.¹¹

A háború után néhány tudós repatriált. Szent-Györgyi Albert kérésére 27 évi emigráció után hazakereszt Péterfi Tibor nemzetközi híró anatómus, aki 1933 óta Cambridge-ben dolgozott.¹² A repatriálási folyamatban fontos állomás volt Hatvany Lajos hazatérésének az előkészítése. Az 1919 óta emigrációban élő, a fasizmus elől 1938-ban Angliába menekült kiváló író és irodalomtörténész hazahívását 1946 nyarán határozta el a Pázmány Péter Tudományegyetem. Augusztus 23-án Hajnal István dékán levélben kérte fel Hatvany Lajost, hogy szeptembertől, vagy 1947 tavaszától tartson előadásokat az egyetemen.¹³

A kül- és belpolitikai változások hatására 1947-től az angol kultúrával és tudományos élettel a kapcsolatok a legminimálisabbra szűkülnek. Néhány jelentősebb tudós, mint pl. Jánossi Lajos fizikus repatriálására ugyan még sor került, de a fordulat inkább egy ellenkező folyamatnak kedvezett. Anglia felé ismét megindulnak a magyar emigránsok, köztük nagy számban a tudósok.

Franciaországban a művész emigráció kerül előtérbe

Magyarország háború utáni presztízsének helyreállításában a legnagyobb jelentőséget a magyar-francia kulturális kapcsolatoknak szánta. A magyar művelődéspolitikai a kultúra eszközeivel is megpróbálta Magyarország II. világháború utáni nemzetközi elszigeteltségét felszámolni és a franciákban egy pozitív magyarsággépet kialakítani. Annak ellenére, hogy Franciaország nagyon fontos szerepet játszik Magyarország kultúrdiplomáciájában, és sokat vártak a franciáktól a magyarság-kép alakításánál, a franciaországi emigráció mégsem tesz szert olyan jelentőségre, mint a kultúrkapcsolatok szempontjából legfontosabb országok emigrációja.

Magyarországon csak kis mértékben éltek azzal a lehetőséggel, hogy mozgósítsák a francia fegyveres ellenállásban aktív szerepet játszó Magyar Függetlenségi Mozgalmat. A Bölöni György vezette Magyar Függetlenségi Mozgalom tevékenységének csak egy részét állította a francia–magyar kulturális kapcsolatok kiépítése szolgálatába. A baloldal 1947 előtti erős franciaországi pozíciói idején a Mozgalomnak fontosabb szerepet kellett volna kapnia az elszigeteltség és a negatív magyarság-kép felszámolása érdekében. A magyar kultúrpolitika a Franciaországban élő emigráción belül a leglényegesebb szerepet a művészeknek szánta. A művészek preferálása a magyar–francia művészeti kapcsolatok kiemelt fontosságával hozható összefüggésbe.

A franciákkal való széles körű kulturális és művészeti együttműködést természetesen az is befolyásolta, hogy a háború után a magyar képzőművészetben meghatározó szerepet játszó – korábban mellőzött – művészek a világ művészeti központjával Párizssal kapcsolatba szerettek volna lépni. A franciákkal való jó viszony kialakításánál Magyarországon abban is bízhattak, hogy a Párizsban élő magyar, illetve magyar származású művészek hidat képezhetnek a francia képzőművészek, illetve a világ meghatározó művészei irányában.

A két világháború között a magyar kultúrpolitikában mellőzött, de az egyetemes művészetekben meghatározó szerepet játszó Magyarországon is nagybecsült francia képzőművészet megismerése, vele a kapcsolat újbóli felvétele mind sürgetőbbé vált. A magyar képzőművészek között elsőként Márffy Ödön szorgalmazta az együttműködést. A Horthy-korszakban preferált Róma, Berlin és Bécs mellett egy új orientációt hirdetett meg a kiváló művész. Márffy szerint egy jól és okosan megrendezendő párizsi magyar cserekiállítás már régóta foglalkoztatta azokat a magyar művészeket, akiket bántott a korábbi elzárkózás a francia művészettel szemben. A francia művészet magyarországi pozícióinak erősítése érdekében Márffy Ödön kezdeményezte, hogy a kormány könnyítse meg a francia művészek magyar nyelven való ismertetését célzó kismonográfiák kiadását.¹⁴

A két ország közötti képzőművészeti cserekapcsolatot megelőzte 1946 elején a magyar követség szalonjában a Párizsban élő magyar képzőművészek kiállítása. Ezt követően vidéken és a fővárosban is több

¹¹ UMKL. XIX-I-le. 1946–114879

¹² *Szabadság* 1946. augusztus 27.

¹³ *Népszava* 1946. november 22.

¹⁴ UMKL. XIX-J-I-k. 1947–62708/6.

helyen állítottak ki magyar festők, így Gyöngyösi Grenobleban, a Vágh fivérek Toulousban. Szépen szerepelt párizsi magángalériákban Kemény Zoltán szobrász, Vásárhelyi Győző festő, továbbá Beöthy István szobrász. A háború utáni magyar vagy magyar származású képzőművészek kiállításán már nemzetközileg jegyzett, vagy később világhírnévre szert tevő művészek is szerepeltek. A kiállításoknak így a művészeti jelentőségén túl fontos kultúrdiplomáciai szerepe is volt.

1947 júniusában volt a párizsi magyar művészet reprezentatív kiállítása, amelyet a párizsi Magyar Függetlenségi Mozgalom művészi csoportja, a magyar követség és a magyar külügyminisztérium támogatásával rendeztek. A kiállítás székhelye a Galeris de Bussy, Exposition de quelques maîtres franais contemporains et des peintres, sculpteurs et graveurs hongrois de l'Ecole de Paris címen. Ugyancsak júniusban volt a Vágh-Weinmann fivérek által rendezett kiállítás a Galerie de Paris termében. Mindkét kiállításnak nagy sikere volt.¹⁵

A magyar, illetve magyar származású képzőművészek franciaországi kiállításairól megállapíthatjuk, hogy azokon többségében színvonalas művészek szerepeltek, aminek ezáltal kultúrdiplomáciai jelentősége is volt. A jobb magyarság-kép a politikai döntésekre nem volt hatással. A hagyományos kisanant kötődés mellett ebben Franciaország tényleges nagyhatalmi befolyásának elvesztése is közrejátszott.

Svájcban az írók a legfontosabbak

Svájc szerepével az új demokratikus kormány kezdettől tisztában volt, ezért a semleges országnak meghatározó fontosságot tulajdonított a nemzetközi elszigeteltségből való kitorésnél és Magyarország jó hírének helyreállításánál. Svájc különösen a magyar irodalom megismertetésén keresztül válhatott a magyar kultúrdiplomáciai célkitűzések célszögévé.

A magyar irodalom már 1944-ben is teljesített kultúrdiplomáciai küldetését. A genfi magyar diákok a magyarság presztízsének csökkenése idején, az ország német megszállása után, 1944 márciusától különböző francia nyelvű publikációkkal arra törekedtek, hogy ott a magyarságról többet tudjanak meg, mint amit egy-egy napi hír közöl. A Svájcban élő magyar fiatalok a háború után is összefogtak minden erőt, hogy biztosítsák a magyar kultúra jelenlétét Nyugat-Európában és a nyugat-európai szellem jelenlétét Magyarországon. A magyar kultúra európai kisugárzása érdekében létrehozták a Magyar Írók Nyugat-európai Kiadása nevű szervezetet Genf, Case postale 39–44 címmel.

A kezdeményezés fontosságával a svájci magyar származású szellemi elit és a magyar emigráció egyetértett, ezért támogatásban részesítette. A Magyar Írók Nyugat-európai Kiadása patrónusai voltak: Kerényi Károly világhírű klasszika-filológus, Verzár Frigyes nemzetközi rangú orvoskutató, valamint Lederman László professzor. A kezdeményezés munkatársai között találjuk: Balabán Pétert, Bertalan Imrét, Bolgár Ferencet, Ferenczy Viktort, Hámori Lászlót, Kosinszky Imrét, Sárffy Zoltánt, Sárosy Bélát, valamint Vajda Szabolcsot.¹⁶

A nemzetközi elszigeteltség megszüntetése érdekében kezdeményezték a Magyar Írók Nyugat-európai Kiadása Barátainak Társasága létrehozását. Úgy ítélték meg, hogy nagy szükség van azokra, akik végre érvényt tudnak szerezni Magyarországot kelet-európai szerepének. Szükségesnek érezték azok megnyerését is, akik segítik bekapcsolni Magyarországot az egységes világkultúrába, és az egyetemes humanizmus részévé teszik a magyarságot. A cél érdekében fontosnak látták azok megnyerését, akik a magyar tehetőség számára megszerzik a nyugati népek baráti elismerését.

A Baráti Társaság felszólított minden Nyugat-Európába került magyart: itt a pillanat arra, hogy felismerje a hivatását és szentelje a következő hónapokat a magyar kultúra szolgálatára. Felhívja a nyugati emigránsokat, hogy csatlakozzanak a baráti körhöz, és közöljék, és közöljék, mekkora összeggel tudják támogatni Magyarországot és Nyugat-Európa szellemi együttműködését.¹⁷

Az emigrációnak és a magyar kultúrdiplomáciának köszönhetően megítélésünk Svájcban és Svájcon keresztül a világban pozitívan megváltozott. A változás okát francia- és olaszországi, valamint svájci lá-

¹⁵ UMKL. XIX–J–I–k. 1948–63/pol.

¹⁶ UMKL. XIX–I–le. 1945–86278

¹⁷ UMKL. XIX–I–le. 1945–86278

toгатása alapján 1946–1947 fordulóján a magyarság-kép formálásában aktív szerepet játszó Illyés Gyula abban látta, hogy a nyitott vagy könnyen nyitható kapukon át értékekkel léptünk be.¹⁸ Magyarország megváltozott presztízsét az is jelzi, hogy a Svájcban élő két világhírű magyar származású tudós: Szondi Lipót és Szilasi Vilmos megfelelő állás felkínálása esetén hajlandó lett volna hazajönni. Mindkét nemzetközi szaktekinetely a két világháború között származása miatt kényszerült Magyarországot elhagyni. Szondi Lipót a Magyar Állami Gyógypedagógiai Laboratórium igazgatója volt, Szilasi Vilmos pedig a filozófia nemzetközi rangú kutatója.¹⁹ A bizalom jele az is, hogy 1947 elején Lehár Ferenc és felesége Gordon Ferenc berni követtől kérte magyar állampolgárságának igazolását.²⁰

A magyarság irányában bekövetkezett pozitív változások 1947 tavaszán és nyarán a Magyarországon és nemzetközi szintéren végbement események miatt Svájcban is éreztették hatásukat. A bizalomcsökkenés megnyilvánulása a Svájcban élő magyar származású tudósok körében, Illyés Gyula 1947 őszi svájci tartózkodása idején a szellemi elittel, köztük az 1946-ban repatriálni szándékozott Szilasi Vilmostal szemben újból jelentkezett. A freiburgi professzor többek biztatására hajlandónak mutatkozott, hogy visszatérjen Magyarországra és be is adta pályázatát a budapesti egyetem filozófiatörténeti tanszékére. Időközben azonban Szilasi megtudta, hogy Fogarasi Béla is pályázott, ezért a pályázatot visszavonta.²¹

1947 őszétől az MKP befolyása alá kerülő magyar kultúrdiplomácia és művelődéspolitikája az eddigiektől eltérő prioritásokat alakított ki. A hidegháború kifejlődése, valamint a világ kulturális–tudományos kettészakadása után az emigrációhoz való viszony is megváltozott. Az eddig fontosnak tartott migránsokkal szemben mindinkább ellenséges érzületet tanúsított a kommunista vezetés.

A svédországi emigráció különleges helyzetben

A háború után Magyarország nemzetközi elszigeteltsége idején fontos szerepet kapott a nagy nemzetközi presztízsrel rendelkező skandináv állam a magyar kultúrdiplomáciában. A svéd kapcsolat fontosságát növelte a svéd tudomány nemzetközi rangja, a jól felszerelt tudományos és kulturális intézmények, és az a tényező, hogy a svéd szellemi élet nem zárkozott el Magyarországtól, esetenként maga kezdeményezett kapcsolatokat. A magyar–svéd kapcsolatok kiépítésében fontos szerepet vállalt magára az emigráció.

Mivel a magyar–svéd kapcsolatokat nem terhelték a múltban problémák, ezért az emigráció svédországi szerepe is más volt, mint a többi emigrációs központban. Feladata elsődlegesen a magyar kultúra és tudomány támogatása, a két ország együttműködésének segítése. A svéd emigráció kultúrdiplomáciai szempontból különleges helyzetbe került azáltal is, mert 1946-tól stockholmi követ lett Böhm Vilmos egykori szociáldemokrata emigráns. Az 1945 utáni kultúrdiplomácia számított a Svédországban élő magyar szociáldemokrata emigrációra, valamint a magyar származású tudósok és művészek segítségére.

A magyar–svéd zene háború utáni együttműködését pozitívan befolyásolták a Svédországban élő magyar zeneművészek. Egyesek hazatelepülve ismételten bekapcsolódtak a magyar zenei életbe. A magyar zenei élet nemzetközi pozícióinak megerősítése szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy 1946. május 26-án, több évi kényszerű távollét után hazatelepedett Tóth Aladár és felesége, Fischer Annie. Fischer Annie első fellépésével 1946. június 19-én a svéd–magyar kapcsolatokat erősítette, mert koncert-jén Wallenbergnek, a magyarországi zsidók ezreinek életét megmentő diplomatának állított emléket.

A svéd zenével ugyancsak magyar származású muzsikusi teremt kapcsolatokat. A magyar–svéd zenei kapcsolatok részeként 1947 tavaszán Magyarországon vendégszerepelt Garaguly Károly. Sikeres fellépése mellett a magyar származású művész 1947. május 8-án igen elismerően nyilatkozott a magyar zenei életről a svéd rádióban. Garaguly szerint a zenekultúra Magyarországon soha nem volt olyan élénk, mint 1947 tavaszán. Az Operaház állandóan táblás ház előtt játszik, és a zenekarok soha nem látott lelkesedéssel áldoznak a zenekultúrának. Véleménye szerint az a megértés, amelyet a magyar közönség Berwalo,

18 UMKL. XIX–I-le. 1947–44755

19 UMKL. XIX–I-le. 1947–44755

20 UMKL. XIX–J–1–k.

21 UMKL. XIX.–I-le. 1945–18416

Alvén és Lars Erik Larsson műveivel szemben mutatott, nagyban szolgálja a két nép kulturális együttműködésének ügyét. Nem véletlenül hívta fel Böhm Vilmos arra a figyelmet, hogy a jó kulturális kapcsolat többet ér, mint a politikai propaganda.²²

Az 1945 utáni magyar kultúrdiplomácia szerves része volt a könyvtárközi kapcsolatok újbóli kiépítése, a háborús események miatt megszakadt könyv- és folyóiratanyag pótlása. A magyar–svéd könyvtári kapcsolatok kiépítésében igen sokat tett Böhm Vilmos. A budapesti könyvbeszerzési akciókhoz kapcsolódva Böhm érintkezésbe lépett a svéd főiskolák illetékes hivatalaival, arra kérve őket, hogy az 1940 óta megjelent folyóiratokat és tudományos könyveket bocsássák a magyar főiskolák rendelkezésére. A könyvszerző akcióra a legtöbb svéd egyetem készségesen reagált. A Göteborgi Technikai Főiskola professzora, Dr. Erik Hemlin például azonnal följajánlotta, hogy a kért könyveket elküldi a követség címére. Hemlin professzornak kérése is volt: hogy a budapesti műegyetem illetékes professzorai lépjenek vele közvetlen érintkezésbe és írják meg, mire van szükségük, mert ő minden tekintetben készségesen rendelkezésükre áll.

A lundi egyetem könyvtárosa, Carlquist pedig a szegedi, a debreceni és a budapesti tudományegyetem részére kívánt folyóiratokat és könyveket küldeni. A lundi egyetem is arra kérte a magyar egyetemek professzorait, hogy lépjenek velük összeköttetésbe. Böhm Vilmos a sikeres könyvakciók ellenére továbbra is fontosnak tartotta a könyv- és folyóirat-beszerzést, azt, hogy a magyar tudományos intézmények és könyvtárak állományát kiegészíthessék ajándék könyvekkel és folyóiratokkal.²³

Az emigránsok és az egykori emigráns követ tevékenysége fontos szerepet játszott a magyar kultúra és tudomány pozícióinak javításában, valamint a két ország kapcsolatainak formálásában. A hidegháború kifejlődése, a világ kulturális kettészakadása után az emigráció kultúra-közvetítő és a magyar tudományt támogató szerepe is megszűnt, a svéd–magyar kapcsolatok a legminimálisabbra redukálódtak. A totalitárius rendszer kiépülésével Böhm Vilmos követ nem tudott azonosulni, ezért megkezdte második emigrációját.

N. SZABÓ JÓZSEF

²² UMKL. XIX–I–le. 1947–178380

²³ UMKL. XIX–I–le. 1946–72579